# Ei normeringshistorisk vandring i skogen

Magnhild Vollan

*Denne artikkelen handler om genus i skriftlig og muntlig norsk. Først presenteres gjeldende rettskriving, deretter normeringshistoriske fakta for nynorsk og bokmål når det gjelder et mindre utvalg substantiv. Så følger opplysninger om muntlig språkbruk, både slik den er omtalt i ulike skriftlige kilder, og slik artikkelforfatteren har registrert den gjennom en mindre spørreundersøkelse. På bakgrunn av konkrete normeringshistoriske fakta og opplysninger om muntlig språkbruk stilles det spørsmål ved ideen om "folkets virkelige talespråk" som normeringsgrunnlag og ved oppfølginga av den i arbeidet med genusnormering.*

## Innledning

Utgangspunktet for dette arbeidet er noen av de språklige observasjonene to med ulik dialektbakgrunn har gjort på turer i skog og mark: For sørlendingen er de aller fleste navn på norske treslag femininer, mens nesten alle er maskuliner for sogningen. Disse ulikhetene har gitt samtaletema på flere vandringer. Vel heime har jeg (sørlendingen) tatt fram ordbøkene for å se hvordan de aktuelle orda er normert for skriftlig bruk. Gjennom dette er jeg blitt klar over hvor mye jeg ikke veit om normsituasjonen når det gjelder genus i nynorsk og bokmål, og også hvor vanskelig det er å skaffe seg full oversikt over skriftformene. Et ønske om å finne ut mer om bakgrunnen for dagens normsituasjon ligger til grunn for denne studien. Vi skal nå legge ut på ei normeringshistorisk vandring i skogen (eller kanskje heller ei vandring i normeringsskogen). Underveis skal vi vende oppmerksomheten mot navn og genus på tjue treslag som vokser i Norge. Noen er vanlige over store deler av landet, andre er mer sjeldne og fins helst i kystnære strøk i Sør-Norge.

## 1 Genus i skriftlig norsk

### *1.1 Gjeldende rettskriving*

I oversikten nedenfor presenteres navnene på de tjue treslagene denne studien har som sitt konkrete tema. Vi ser her hvordan de er normert i nynorsk og bokmål i dag

når det gjelder genus. Opplysningene er henta fra *Nynorskordboka* (2001) og *Bokmålsordboka* (2005).

*Oversikt 1: Gjeldende rettskriving*

| **Nynorskordboka** | **Bokmålsordboka** |
|---|---|
| alm m | alm m |
| ask m | ask m |
| barlind f | barlind f el. m |
| bjørk f | bjerk el. bjørk f el. m |
| bøk m el. bok f | bøk m el. bok f el. m |
| eik f | eik f el. m |
| eine el. einer m | einer m |
| fure f el. furu f | furu f el. m |
| gran f | gran f el. m |
| hassel m | hassel m |
| hegg m | hegg m |
| hyll m | hyll m |
| kristtorn m | kristtorn m |
| lerk m | lerk m |
| lind f | lind f el. m |
| løn el. lønn f el. m | lønn f el. m |
| older f el. m | older f el. m |
| or f el. m | or f el. m |
| osp f | osp el. asp f el. m |
| rogn f el. m [raun m] | rogn f el. m |
| selje f | selje f el. m |

Merknader:
1. Siden det er genus som er av interesse her, er oppføringa ved *hassel* (nynorsk og bokmål), *hegg* (nynorsk) og *older* (nynorsk og bokmål) forenkla. (Ved disse oppslagsorda gir ikke ordbøkene direkte opplysninger om genus, men om bøyingsformene i entall og flertall.)
2. Svake femininer (nynorsk) er ført opp med e-ending i ubestemt form entall. Det samme er gjort i teksten.
3. Når det gjelder *barlind* og *kristtorn*, gir *Nynorskordboka* genusopplysninger ved oppslagsordet, mens en finner tilsvarende opplysninger ved *lind* og *torn* i *Bokmålsordboka*.

Oversikten viser at nynorsknormen er identisk med bokmålsnormen ved elleve av orda når det gjelder genus. Av disse er åtte normert som maskuliner (*alm*, *ask*, *einer*, *hassel*, *hegg*, *hyll*, *kristtorn*, *lerk*), mens de tre andre er normert med valgfrihet (*lønn*, *older/or*, *rogn*). Ett av orda har valgfrihet mellom to ordformer, som så har ulik genusnormering. I begge målformer er *bøk* maskulinum, i nynorsk er *bok* femininum, mens en i bokmål kan velge mellom femininum og maskulinum ved denne ordformen. De resterende åtte orda er normert som femininer i nynorsk, mens en i

bokmål kan velge mellom femininum og maskulinum. Dette betyr at alle orda kan brukes med samme genus i begge målformer, hvis valget faller på femininum ved de åtte sistnevnte i bokmål.

I tillegg ser vi at der er fire treslag med valgfrie ordformer i nynorsk (*eine* eller *einer*, *fure* eller *furu*, *løn* eller *lønn*, *rogn* eller *[raun]*), mens bokmål gir slik valgmulighet ved to andre (*bjerk* eller *bjørk*, *osp* eller *asp*). Dessuten står både *or* og *older* til disposisjon i begge målformer.

Innledningsvis nevnte jeg de personlige erfaringene som danner utgangspunktet for dette arbeidet. Det som overraska meg mest ved normert genus ved orda i utvalget, var at åtte av orda var normert med obligatorisk maskulint genus både i nynorsk og bokmål. Skriftformer som *almen*, *asken*, *bøken* og *lerken* har jeg tenkt på som konservative former i bokmål, og jeg har nok aldri sett disse formene i en tekst på nynorsk. Om jeg hadde gjort det, ville jeg ha oppfatta dem som normavvik. Grunnlaget for denne overraskelsen er naturligvis at disse orda er femininer i mitt talemål. Vi skal se nærmere på opplysninger om genus i muntlig språkbruk, men først skal vi undersøke normeringshistoria for de to målformene.

### *1.2 Fra Aasen-normalen til dagens nynorsknormal*

Før jeg presenterer normeringshistoriske fakta for nynorsk, er det naturlig å referere noe av det ulike grammatikker formulerer om genus i nynorsk. Jeg går kort inn på Aasen (1848 og 1864), Heggstad (1914) og Beito (1970).

#### 1.2.1 Ivar Aasen (1848 og 1864)

I *Det norske Folkesprogs Grammatik* ([1848] 1996) behandler Aasen "Bøiningsformerne" i fjerde avdeling, og det første han da omtaler, er substantivbøyinga. De første paragrafene handler om "Kjønsregler". § 205 er relevant for vårt tema:

> Ved Benævnelser paa Træer mærkes, at de store Træers Navne sædvanlig ere Femin. – saaledes: *Graan, Fura, Bjørk, Lind, Eik, Osp.* Navnene paa de mindre Træarter ere derimod Hankjønsord, som *Hegg, Apall, Hasl, Hyll, Eine, Klungr, Vier.* Frugters Navne ere som oftest Hunkjønsord: *Not, Erter, Pæra, Hjupa, Molta.* – Nøytrum ere *Bær, Konn, Frø, Eple*.
>
> Anm. Meget store Gjenstande blive ogsaa i andre Tilfælde anseede som Hunkjøn, hvorom nedenfor. Den Forestilling, som ligger til Grund herfor, er maaskee en Lighed med Forholdet imellem Moder og Afkom, altsaa Begrebet om en omfattende og beskyttende, eller afgivende og nærende Gjenstand i Forhold til noget, som bliver omfattet eller afgivet. Antager man, at Folkene i den gamle Tid have bestemt de livløse Tings Kjøn efter en vis Lighed med levende Væsener, da maa man slutte, at de fornemmelig have taget Hensyn til den mærkeligste Egenhed ved Hunkjønnet, nemlig Fødselen eller Afkommets Frembringelse og Opfostring. Forestillingen om Moder og Yngel kunde saaledes let anvendes paa enhver større Gjenstand som er omgiven af forskjellige mindre (s. 107–108).

I *Norsk Grammatik* ([1864] 1965) omtaler han "Bøiningsformer" i tredje avdeling, og her handler det også først om substantiv. I § 152 presenterer han de tre kjønn, og i en lengre anmerkning setter han "denne Skilning imellem tre Kjøn" inn i en historisk sammenheng, videre argumenterer han for at det fortsatt skal være slik. Han skriver blant annet om engelsk ("hvor de tre Kjøn ere faldne sammen") og om dansk ("hvor Hankjøn og Hunkjøn falde sammen ved fælles Artikler og Endelser, saa at Begrebet af Han og Hun kun adskilles, naar der tales om Mennesker og Aander"). Han fortsetter slik:

> At danne et Fælleskjøn af disse to naturlige Kjøn og ved Siden deraf ogsaa have et Intetkjøn maa vistnok ansees som en underlig Ting, og overalt maa enhver Sammenblanding af Ordenes Kjøn ansees som en uheldig Afvigelse fra Sprogenes gamle Plan […] Enkelte Afvigelser fra Ordenes gamle Kjøn ere vistnok at finde; men mærkeligt nok bestaae disse Afvigelser oftest i en Overgang fra Intetkjøn til Han- eller Hunkjøn, saa at de ikke kunne siges at være til nogen synderlig Skade (s. 117).

I § 155 gjør Aasen nærmere greie for fordelinga mellom de tre kjønn, og her står blant annet:

> I Almindelighed kan man vistnok sige, at Hankjønnet især tillægges saadanne Ting, som ere høie og fremragende, eenlige og usammenhængende, bevægelige og kortvarige, hvorimod Hunkjønnet især tillægges Ting, som ere udbredte og omfattende, forbindende og beskyttende, rolige og vedvarende, medens Intetkjønnet fornemmelig omfatter de Ting, som udgjøre en Masse, en Fleerhed eller Samling af lige Dele (s. 120).

Også her følger en lengre anmerkning der det står noe av interesse for vårt emne: "Træers Navne ere oftest Hankjønsord, f. Ex. ein Alm, Apall, Hasl, Hegg, Raun, Løn, Ore, Vider o.s.v.; men nogle (især for de største Træer) ere dog Hunkjønsord, nemlig: Fura, Gran, Bjørk, Lind, Eik, Bok, Osp, Selja" (s.120).

Vi ser at vinklinga er endra fra den første grammatikken til den andre. Mens Aasen i 1848 legger hovedvekten på at de største trærne vanligvis er femininer, poengterer han i 1864 at trenavnene oftest er maskuliner. (Se for øvrig punkt 2.1.1.)

### 1.2.2 Leiv Heggstad (1914)

I § 184 i *Norsk grammatikk for skule-ungdom* (1914) skriver Heggstad følgende under overskriften "Um dei tri kyni":

> Namn paa vokstrar er oftast hankyn; t.d. *ein alm, ask, hegg, havre, rug, burkne, fivel, lauk*, men ogso hokyn ofte: *ei bjørk, lind, osp, selja, soleia, symra*; namn paa ei samling av smaa ting er oftast inkjekyn, t.d. *bar, gras, korn, holt, ris, lyng, lauv* (s. 57).

I § 189 behandles "ord med ustødt kyn". Der står blant annet: "Dei tri kyni vert i det store og heile bruka sameleis yver heile landet. I nokre einskilde ord kann det likevel vera avvik i sume landsluter. Merk difor kynet i desse ordi: […]" (s. 57). Her blir en del ord nevnt, men ingen av interesse i denne sammenhengen.

I § 190 kommer han inn på ord der "kynet er ustødt i bokmaalet", dvs. i nynorsk skriftspråk. Her står blant annet: "Det heiter […] *ei tjørn*, men *eit tjern, ein raun*, men *ei rogn* (um treet)" (s. 57–58). Dette er interessant å merke seg. (Se oversikt 3, punkt 1.3.)

1.2.3 Olav T. Beito (1970)

I § 170 i *Nynorsk grammatikk* (1970) skriver Beito om genusinndelinga før og nå, og her står blant annet: "I samsvar med gammalnorsk og norske målføre har nynorsk skriftmål halde på systemet med tre kjønn" (s. 155). Sist i paragrafen kommer Beito inn på noe av interesse for vårt emne:

> Frå gammalnorsk til nynorsk har det gått for seg mange einskilde genusovergangar. Nokre slike overgangar er allmenne og einerådande i normalmålet (jfr. § 179), andre finst berre på eit større eller mindre målføreområde, og etter måten få av desse genusskifta gjer seg gjeldande som skiftande kjønn i normalmålet (jfr. § 180) (s. 156).

§ 174 bærer overskriften "Ord for vokstrar", og følgende står først:

> Tre og buskar har til vanleg namn med maskulint eller feminint genus. Dei maskuline er nok flest, t.d. *alm, apal, asal, ask, brakal, brisk, bøk, eine(r), hassel, hegg, hyll, klunger, vier;* men dei feminine er og mange, og hit høyrer nokre av våre vanlegaste og viktigaste skogstre: *bjørk, bok, eik, fure, gran, lind, osp, selje* (s. 157).

I § 180 går han inn på ord med skiftende genus. Her slår han blant annet fast følgende: "Frå bm. har vi fått *bøk* m jamstelt med *bok* f (jfr. § 174)" (s. 163). Videre står det at "Genusovergang *m* > *f* har vi helst ved dei heimlege orda […] *løn* (treet), […] *older – or,* […] *rogn* (treet). […] Trenamna *løn, older – or, pil* har retta seg etter dei feminine namna på dei vanlegaste treslaga (§ 174)" (s. 163).

I § 181 handler det om normalisering av genusskifte. Første avsnitt er relevant her. Vi skal seinere undersøke om det er slik som han beskriver, for orda i utvalget. (Se punkt 1.3.)

> Normalmålet tek ikkje omsyn til alle genusskifte, men slår fast det eine av to skiftande genus. Denne normaliseringa har i seinare tid vorte noko strengare, slik at det no er færre tilfelle av skiftande genus enn før. Val av normalgenus har òg falle annleis enn tidlegare. Medan eldre nynorsk tok meir omsyn til det opphav-

> lege genus, i heimlege ord til gammalnorsk og i lånord til opphavsmålet, har omsynet til bokmålet gjort seg sterkt gjeldande ved seinare rettskrivingsbrigde. Særleg har mange ord fått maskulint genus etter mønster av felleskjønn. Såleis er no maskulinum normalgenus i mange ord som tidlegare hadde eit anna genus eller skiftande kjønn (s. 165).

1.2.4 Genus i norrønt

Det er naturlig å følge opp siste punkt ovenfor med en presentasjon av de av "våre" treslag som er kjent i norrøn språkdrakt. Opplysningene nedenfor er henta fra *Norrøn ordbok* (1975).

*Oversikt 2: Genus i norrønt*

**almr** m. **1.** alm (tre)
**askr** m. **1.** ask, asketre […]
**einir** m. **1.** einer, brisk, brake
**hasl** m. hassel (lat. corylus)
**heggr** m. (pl. –*ir*) **1.** hegg (tre)
**þorn** m. I. **3.** torn, tornebusk, klunger
**hlynr** m. (pl. –*ir*) lønn (tre) […]
**órir** m. or, older
**ǫlr** m. older, or
**reynir** m. I. **1.** rogn (bot.)
**bjǫrk** f. (*bjarkar*) **1.** bjørk
**bók** f. (*bókar* og *bækr; bækr*). **1.** bøk, bøketre
**eik** f. (*eikar* og *eikr; eikr*) **1.** eik (tre); også om andre store tre, særleg fruktberande tre […]
**fura, fúra** f. **1.** furu (tre)
**grǫn** f. II. (*granar*) **1.** gran, grantre
**lind** f. I. **1.** lind, lindetre […]
**ǫsp** f. (*aspar*) **1.** osp, ospetre
**selja** f. II. selje, seljetre

Oversikten viser at ni av treslagene hadde navn med maskulint genus i norrønt, mens åtte av navnene hadde feminint genus. Siden de norrøne orda for barlind og kristtorn (henholdsvis *ýr m* og *beinviðr m*) er andre leksemer enn de vi undersøker i moderne norsk, holdes de utenfor. De to treslagene *hyll* og *lerk* er ikke med på lista. Falk og Torp ([1903–06] 1992) oppgir heller ikke norrøne former. Under oppslagsordet **Hyld** (sambucus) settes den svenske og norske formen *hyll* i sammenheng med "oht. *holantat, holuntar* (nht. *Holunder, Holder*), mnt. *holder(n)* "hyld" […]". Ifølge samme kilde er "**Lerketræ** eller lerk […] laant fra nht. Lerche (mht. lerche), der igjen er lat. larix, […]".

*1.3 Normeringshistoriske fakta for nynorsk*

Nedenfor presenteres en oversikt som viser hvordan orda vi følger i denne studien, har vært normert og blir presentert i ulike ordbøker og -lister fra Aasens *Norsk Ordbog* ([1873] 1918) fram til i dag. Gjennom opplysninger fra sju oppslagsverk presenteres situasjonen i de ulike rettskrivingsperiodene. Oversikten viser Aasen-normalen (1), situasjonen etter 1901 (2), 1910 (3), 1917 (4), 1938 (5), 1959 (6) og i dag (7). Opplysningene om genus er gjengitt slik de står i det enkelte oppslagsverket, med ett unntak (se merknad 4 nedenfor).

*Oversikt 3: Normeringa i nynorsk*

| **1** | **2** | **3** | **4** | **5** | **6** | **7** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **Aasen (1873)** | **Skard (1912)** | **Schjøtt (1914)** | **Skard (1920)** | **Skard (1945)** | **Skard (1965)** | **Nynorsk-ordboka (2001)** |
| Alm m | *Alm, ein | Alm m | Alm m | alm m | alm m | alm m |
| Ask m | *Ask, ein | Ask m (f) | Ask m | ask m | ask m | ask m |
| Barlind f | *Barlind, ei | Barlind f | - | barlind f | barlind f | barlind f |
| Bjørk f | Bjørk, ei | Bjørk f | Bjørk f | bjørk f | bjørk f | bjørk f |
| Bok f<br>Bøk m | Bók, ei | Bók f | Bok el<br>bøk f | bøk f | bøk m el<br>bok f | bøk m el.<br>bok f |
| Eik f | Eik, ei | Eik f | Eik f | eik f | eik f | eik f |
| Eine m | Eine, ein | Einar m<br>Eine m | Eine m | eine(r) m | eine(r) m | eine el.<br>einer m |
| Fura f | Fura, ei | Fura f | Fùre f | fure el<br>furu f | fure el<br>furu f | fure f el.<br>furu f |
| Gran f<br>Graan f | *Gran, ei | Gran f | Gran f | gran f | gran f | gran f |
| Hasl m | Hasl, ein | Hasl m | Hasl m | hassel m | hassel m | hassel m |
| Hegg m | Hegg, ein | Hegg m | Hegg m | hegg m | hegg m | hegg m |
| Hyll m | Hyll, ein | Hyll m | Hyll m | hyll m | hyll m | hyll m |
| -torn m | -torn, ein | -torn m | -tòrn m | kristtorn m | kristtorn m | kristtorn m |
| - | Lerketre, eit | Lerkegran f<br>Lerketre n | Lerketre n | lerk m | lerk m | lerk m |
| Lind f | *Lind, ei | Lind f | Lind f | lind f | lind f | lind f |
| Løn m | *Løn, ein | Løn m | Løn m<br>[Lønn] | løn [lønn] m | løn(n) f el m | løn el. lønn<br>f el. m |
| Older m<br>Or m<br>Ore m | *Older, ein<br>Ore, ein | Older m<br>Or m<br>Ore m | Older m<br>Or(e) m | older m<br>or m | older f el m<br>or f el m | older f el. m<br>or f el. m |
| Osp f | *Osp, ei | Osp f | Osp f | osp f | osp f | osp f |
| Raun m<br>Rogn m | Raun, ein<br>*Rogn, ein | Raun m<br>Rogn m (f) | Raun el<br>rogn m | raun el<br>rogn m | rogn f el m<br>[raun m] | rogn f el. m<br>[raun m] |
| Selja f | Selja, ei | Selja f | Selje f | selje f | selje f | selje f |

Merknader:
1. Om opplysningene i kolonne 1: Aasen (1873) har både *Bok f* og *Bøk m* som oppslagsord, men gir ved *Bøk* bare en henvisning til (*Bauk* og) *Bok*. Videre er både *Graan f* og *Gran f* oppslagsord, med en henvisning fra det første til det andre. Både *Raun m* og *Rogn m* er oppslagsord, med henvisning fra det siste til det første.
2. Om noteringsmåten i kolonne 2: Skard (1912) bruker tegnet *. Han forklarer og begrunner det slik: "Av same grunn, og til lette for deim som vil læra baae maali, hev eg prøvt aa merkja *dei ordi som vert skrivne likt i baae maali;* dei hev stjerna * framfor seg. […] Det vanskelege er ikkje det aa vita um ordi vert skrivne likt eller ei, men um det og det norske ordet i den og den formi er *god-*

*kjent* i riksmaalet enno, jamvel um det er brukt i ymse riksmaalsbøker. Dette vert i stor mun ei skynssak der den eine vil døma so og den andre so" (s. V).
3. Om noteringsmåten i kolonne 3: Schjøtt (1914) gir ingen opplysninger om hva det betyr at en genusopplysning er gitt i parentes, men siden ordboka er "til skule- og literært bruk", er det rimelig å anta at den opplyser om de sideformene som var vedtatt til valgfri bruk for skoleelever i 1910.
4. Om noteringsmåten i kolonne 7: Se merknad 1, oversikt 1.

Først kan vi slå fast at Aasen (1873) følger genus i norrønt ved alle orda i utvalget, unntatt ved oppslagsordet *bøk m*. Av oversikten ovenfor ser vi videre at det meste har stått uforandra i nynorsk rettskriving fra Aasen fram til i dag når det gjelder genus. Navnene på femten av treslagene har hatt samme genus heile tida, og bare én mulighet. Av disse har åtte vært normert som femininer heile tida: *barlind, bjørk, eik, fure, gran, lind, osp, selje*. De andre sju har vært normert som maskuliner heile tida: *alm, eine(r), hassel, hegg, hyll, kristtorn, lerk*. (Det sistnevnte ordet er ikke med i alle ordbøkene, men har maskulint genus der det forekommer.) Ved de øvrige fem har det ikke vært samme stabilitet når det gjelder genus. Vi skal derfor se nærmere på *ask, bok/bøk, løn(n), or/older, rogn/raun*.

Når det gjelder *ask*, er dette ordet normert som maskulinum heile tida, men med femininum som valgmulighet ifølge Schjøtt (1914). Det er imidlertid bare der den tilleggsopplysningen forekommer. (Se nedenfor om *rogn*.)

Når det gjelder *bok/bøk*, har det skjedd flere forandringer gjennom normeringshistoria. Aasen (1873) førte opp både *bok f* og *bøk m* (men se merknad 1 under oversikt 3 ovenfor). I ordboka fra 1912 (som "i all hovudsak [fylgjer] den godkjende rettskrivingi soleis som kgl. resol. 6/2 1901 slo henne fast" (s. V)) og i ordboka fra 1914 finner vi bare formen *bók f*. I 1917 kom *bøk f* inn som alternativ, og i 1938 var det bare *bøk f* som var normert i nynorsk. Det vil si at fra 1901 til 1959 var det obligatorisk feminint genus, men med varierende ordform. Med læreboknormalen av 1959 kom *bok f el. bøk m* inn i nynorsknormalen.

Så kan vi se på *løn(n)* og *or/older* under ett. Disse orda var normert bare som maskuliner fra Aasen (1873) fram til 1959. Fra da av har vi kunnet velge mellom maskulinum og femininum. Det samme er tilfellet ved *rogn*, men her har Schjøtt (1914) oppgitt femininum som valgmulighet. (Se punkt 1.2.2. Heggstad er inne på dette forholdet i § 190. Se også ovenfor om *ask*.) Opplysningen følges ikke opp i vedtakene i 1917 eller 1938, men valgfriheten ved *rogn* innføres i 1959, samtidig med at formen *raun* blir sideform. Ordformen *raun* har imidlertid heile tida vært normert bare som maskulinum.

Når det gjelder genus i nynorsk, er altså situasjonen i dag den samme som ved Aasens normering ved sytten av orda i utvalget. Ved de tre der situasjonen er endra (*løn(n), or/older, rogn*), er femininum kommet inn som en valgmulighet i tillegg til den maskulinumsformen Aasen normerte som eneform i 1873. Denne valgfriheten med hensyn til genus fra 1959 kan vi se på som vilje til "en utvikling frem imot national samling paa grundlag av *folkets virkelige talesprog"*, slik det var uttrykt i mandatet til komiteen som forberedte 1917-rettskrivinga (Almenningen 1992: 86). Det

samme kan en for så vidt si om *bok/bøk*. Ifølge Aasen-normalen var den første ordformen femininum og den andre maskulinum, slik er det nå også etter en periode der bare femininum var det normerte genus. Ulikt genus knyttes her til ulike ordformer.

Videre ser vi at formen *Einar m* er tatt inn ved sida av *Eine* i ordboka fra 1914. Hos Aasen (1873) var den førstnevnte formen bare registrert som en uttalevariant. Begge variantene har stått etter 1938-rettskrivinga og står fortsatt med formene *eine* og *einer*. Dette kan ses som et konkret resultat av at "omsynet til dialektane skulle da vege tungt" (Almenningen 1992: 130). Formen *furu* var også registrert som en uttalevariant hos Aasen. Etter 1938 dukker denne østnorske jamningsformen opp i ordlistene. Aksepten av den i skriftlig bruk kan ses på som enda et uttrykk for tilnærmingsstrevet og "omsynet til dialektane".

Oppsummerende kan vi si at normeringa i nynorsk har vært stabil når det gjelder orda i utvalget. I dag er det aller meste som i Aasen-normalen, som fulgte genussystemet i norrønt her. Dette tyder på at tradisjonalisme og fasthet har betydd mye for normeringa i nynorsk. Men på noen punkt har det vært flere endringer underveis. Her kommer hensynet til faktisk språkbruk og også tilnærmingspolitikken inn. Dette har medført mindre fasthet og gitt noe valgfrihet i perioder – før og/eller nå. Når det gjelder Beitos ord i § 181, er ikke de dekkende for orda i utvalget, unntatt ved ordformen *bøk m* og *ask* som hadde valgfritt genus en kort periode. (Se punkt 1.2.3.)

*1.4 Fra dansk via riksmål til dagens bokmålsnormal*

Før tilsvarende presentasjon av normeringshistoriske fakta for bokmål er det også her naturlig å se på hvordan genus presenteres i ulike grammatikker og rettledninger. Jeg har valgt å gi plass til Knudsen (1880), Aars og Hofgaard (1907), Krogsrud og Seip (1924 og 1957) og Kirke- og undervisningsdepartementet (1938).

1.4.1 Knud Knudsen (1880)

I "andet hovedavsnit" i *Lærebog i dansk-norsk sproglære* (1880) presenterer Knudsen substantivbøyinga først, og der kommer han tidlig inn på "Substantivernes 'køn'" og "Forskel mellem grammatisk køn og naturlig køn". I § 125 står følgende: "Istedenfor det nuværende fælleskøn havde vort dansk-norske skriftsprog før *to køn*, nemlig hankøn og hunkøn, ligesom oldnorsken havde, og vort 'folkesprog' endnu har" (s. 38). I § 127 står blant annet dette:

> I dansk er altså først 3 "køn", ): han-, hun- og intetkøn, bleven to, nemlig fælles- og intetkøn, og nu holder fælleskønsordenes tal på at avtage, og intetkønsordenes at tiltage. Altså arbejder det danske sprog hen imod *udslettelsen* av det grammatiske køn. Vor almue og, hvad mange ord vedkommer, også de andre normænd holder endnu på det gammelnorske sprogs køn i modsætning til de danskes. […] (s. 39).

§ 133 omhandler emnet "Fælleskøn efter betydningen", og her nevner Knudsen at

blant annet "dyrs, træers, planters, stenes artsnavne […] er i regelen av fælleskøn" (s. 40).

1.4.2 J. Aars og S.W. Hofgaard (1907)
Etter de vedtakene som blei gjort i 1907, opprettholdt en skillet mellom to kategorier substantiv. Slik presenteres de av Aars og Hofgaard i *Norske retskrivnings-regler* (1907):

> 1. Fælleskjøns-ord som hittil oftest (eller ofte) har været bøiet som paa dansk, med flertalsendelsen **-e**, men som heller efter norsk tale bør ha **-er;** i bestemt flertal har de altid **-ene** (s. 85). 2. Intetkjønsord som til dels har været skrevet med flertalsendelse **-e,** men helst ikke bør faa noget endetillæg (s. 86).

1.4.3 Torgeir Krogsrud og Didrik Arup Seip (1924)
Fra og med vedtakene gjort i 1917 kommer femininum inn i bokmålsrettskrivinga. I *Norsk riksmåls-ordbok* (1924) har Krogsrud og Seip valgt et innholdsrikt og omfattende system. I forordet står blant annet: "Boken skiller sig også fra ordlistene ved at den gir mest mulig fullstendige *grammatiske* oplysninger om ordene; også andre oplysninger er gitt hvor vi har funnet det nødvendig, om ordenes bruk, betydning o.s.v." På første side etter forordet (upaginert) finner vi ei framstilling av systemet for substantivene, og dette er av interesse her:

> Oplysninger til hjelp ved bruk av ordboken.
> Om bøining.
> 1 Substantiver.
> a. Kjønn er angitt på følgende måter:
> c. d.v.s. *commune* felleskjønn; i folkemålet som regel hankjønn.
> *c.* (kursivert) felleskjønn, hunkjønn i folkemålet, hunkjønnsform tillatt i riksmålet […]
> f. *femininum* hunkjønn […]
> *f.* (kursivert), hunkjønn som i folkemålet; felleskjønn er tillatt i riksmålet. […]
> n. *nøitrum*, intetkjønn
> Hvor kjønnet vakler, er det gitt oplysninger, se f.eks. *kyss* c. el. n. Ved c. el. *c.* er angitt at kjønnet også vakler i folkemålet.

Krogsrud og Seip gjør altså greie for felleskjønn, hunkjønn og intetkjønn i skrift, videre gjør de greie for valgmulighetene i skrift, i tillegg gis det opplysninger om genus i folkemålet.

1.4.4 Kirke- og undervisningsdepartementet (1938)
I forbindelse med rettskrivingsendringene i 1938 var det stor oppmerksomhet retta mot "a-ordene". Departementet utgav heftet *Ny rettskriving 1938.* I bokmålsdelen

finner vi "de viktigste *a*-ordene oppført, både de som alltid må ha *a*-ending (obligatoriske *a*-ord) og de som kan ha *en*- eller *a*-ending (valgfrie *a*-ord)" (s. 25). Den første gruppa under a) Obligatoriske **a**-ord er "Dyre- og planteliv" (s. 26), og der finner vi blant annet: bjørk, eik, furu, gran, osp, selje. Under "Ord med ustø artikkel (**-a** og **-en**)" står: "Mange ord er skiftende i artikkel-bruket i folkemålet; heller ikke alle ordene ovenfor under a) har **a**-ending *overalt*. Ord som er ustøe og som en kan bruke med **a**-ending eller **en**-ending etter fritt valg, er" (s. 38) blant annet bøk (tre) og lind (tre). På neste side står "e) Også andre ord enn de som er nevnt ovenfor, kan brukes med **a**-ending, som regel i samsvar med nynorsk. En rekke slike ord med **a**-ending er godkjent før, og en del blir tatt med i ordlistene. Uttømmende opplysninger om **a**-ord i bokmålet kan først komme i større ordlister" (s. 39).

1.4.5 Torgeir Krogsrud og Didrik Arup Seip (1957)
I *Rettskrivningsregler. Rettskrivningslære og ordliste. Bokmål.* (Etter rettskrivningen av 1938.) (1957) skriver Krogsrud og Seip blant annet dette av interesse for vårt emne, i § 72:

> Bestemt hunkjønnsform med artikkelen *-a* ble alt ved rettskrivningsreformen av 1917 tatt i bruk ved mange ord. De ord som fikk denne artikkelen, var mest navn på hjemlige dyr og planter, hjemlige naturforhold, landsens liv og stell, ord for folkelig overtru osv. En kan nevne som eksempler: *bikkja, fela, gjørma, greia, gropa, løypa, onna, oskoreia, smia, symra, såta.* Etter rettskrivningsreformen av 1938 skal bestemt form på *-a* brukes mer gjennomført ved **konkrete substantiver som vanlig er hunkjønnsord i folkemålet**. Foruten ord som er nevnt ovenfor, blir det ord som: *dør, gryte, hylle, pipe, skinke, skorpe, vekt* (redskap), *øks* osv., se lister side 45 (s. 39).

Her gjengis de samme listene under de samme overskriftene som i departementets hefte (1938), mens ordlista er langt mer omfattende.

*1.5 Normeringshistoriske fakta for bokmål*
Nedenfor presenteres en oversikt som viser hvordan orda vi følger i denne studien, har vært normert og blir presentert i ulike ordbøker og -lister fra Schjøtts *Dansk-norsk ordbog* (1909) fram til i dag. Jeg har registrert ordformer og genus i sju oppslagsverk for å vise situasjonen i de ulike rettskrivingsperiodene. Oversikten viser dermed det danske utgangspunktet (1) og situasjonen etter 1907 (2), 1917 (3), 1938 (4), 1959 (5), 1981 (6) og i dag (7). Genusopplysningene er gjengitt slik de står i det enkelte oppslagsverket, med ett unntak (se merknad 2 nedenfor).

*Oversikt 4: Normeringa i bokmål*

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **Schjøtt (1909)** | **Aars og Hofgaard (1907)** | **Krogsrud og Seip (1924)** | **Heggstad (1950)** | **Berulfsen og Lundeby (1959)** | **Berulfsen og Lundeby (1982)** | **Bokmåls-ordboka (2005)** |
| Ælm c | - | alm c. | alm m | alm/en | alm/en | alm m |
| Ask c | - | ask c. | ask m | ask/en | ask/en | ask m |
| Barlind c | - | barlind c. el. *c.* | barlind mf | barlind/a | barlind/a el -en | barlind f el. m |
| Birk c (Bjerk s. Birk) | bjerk (birk) | bjerk *f.* el. bjørk f. | bjørk f | bjørk/a | bjørk/a el -en; el bjerk/a el -en | bjerk el. bjørk f el. m |
| Bøg c | bøk | bok f. el. bøk c. | bøk mf | bøk/en el bok/a | bøk/en el bok/a [-en] | bøk m el. bok f el. m |
| Eg c | ek | eik f. el. ek c. | eik f | eik/a | eik/a [-en] | eik f el. m |
| Ene c Ener c | - | ener el. einer c. | einer m | einer/en | einer/en | einer m |
| Fure c Furu c Fyr c | furu | furu *f.* | furu f | furu/a | furu/a el -en | furu f el. m |
| Gran c | - | gran *f.* | gran f | gran/a | gran/a el -en | gran f el. m |
| Hassel c | - | hassel c. | hassel m | hassel/en | hassel/en | hassel m |
| Hæg c | heg | hegg c. | hegg m | hegg/en | hegg/en | hegg m |
| Hyld c | hyld | hyll c. | hyll m | hyll/en | hyll/en | hyll m |
| Kristtorn c | - | kristtorn c. | kristtorn m | kristtorn/en | kristtorn/en | kristtorn m |
| Lærketræ n | - | lerk(e) c. lerketre n. | lerk m | - | - | lerk m |
| Lind c | lind, en | lind *c.* | lind mf | lind/a | lind/a el -en | lind f el. m |
| Løn c | - | lønn c. | lønn m | lønn/a el -en | lønn/a el -en | lønn f el. m |
| El, -le c Older c Or c | or | older el. or c. | older m or m | older/en el -dra; el or/a el -en | older/en el or/a el -en | older f el. m or f el. m |
| Esp c | - | osp el. asp *f.* | osp f | osp/a | osp /a el -en; el asp/a el -en | osp el. asp f el. m |
| Rogn c Røn c | rogn | rogn c. | rogn m | rogn/a el -en | rogn/a el -en | rogn f el. m |
| Selje c | - | selje f. | selje f | selj/e, -a | selj/e, -a el -en | selje f el. m |

Merknader:
1. I kolonne 3 er systemet i Krogsrud og Seip (1924) gjengitt. (Se presentasjon av dette i punkt 1.4.3.)
2. Om noteringsmåten i kolonne 7: Se merknad 1 og 3, oversikt 1.

I første kolonne i oversikten ovenfor ser vi at alle orda i utvalget var felleskjønnsord i dansk. Det samme er tilfellet etter reformen i 1907. I de alfabetiske ordlistene som er "overensstemmende med den kongelige resolution av 19de februar 1907", er det ikke gitt opplysninger om genus ved disse substantivene. Men som nevnt i punkt 1.4.2, opprettholdt en skillet mellom to kategorier substantiv: felleskjønnsord og intetkjønnsord.

I 1917 skjer det mye. Krogsrud og Seip (1924) bruker til og med begrepet "rettskrivningsrevolusjonen av 1917" i forordet. De mange endringene og det omfattende formsystemet kommer fram i kolonne 3 i oversikten. Kommentarene nedenfor gjelder derfor normeringa i 1917 og de seinere normeringsvedtakene.

Vi ser av oversikten at det har vært gjennomført relativt mange endringer i normert genus i bokmål. Åtte av navnene på de tjue treslagene har hatt samme genus heile tida, og bare én mulighet. De har alle vært normert med obligatorisk maskulint genus siden 1917. Det gjelder *alm, ask, einer, hassel, hegg, hyll, kristtorn, lerk*. (Det sistnevnte ordet er ikke med i alle ordbøkene, men er normert med maskulint genus der det forekommer.) Ved de øvrige tolv har det ikke vært samme stabilitet når det gjelder genus. Vi skal derfor se nærmere på dem.

Allerede i 1917 fikk tre ord obligatorisk feminint genus, det gjelder *bjørk, eik, selje*. For tre andre blei det bestemt at de kunne være femininer som i folkemålet, men de kunne også behandles som felleskjønnsord i riksmål. Det gjelder *furu, gran, osp*. Disse seks orda blei normert med obligatorisk feminint genus i 1938 og 1959, mens de fra 1981 har valgfritt genus (femininum eller maskulinum).

Navnene på to treslag (*barlind, lind*) var en kortere periode normert bare som femininer, fra 1959 til 1981. Både før (1917 og 1938) og etterpå har det vært valgfritt genus ved disse to. Ved tre andre (*lønn, or/older, rogn*) var det maskulint genus ved normeringene i 1917 og 1938, mens femininum kom inn ved sida av maskulinum i 1959 og har vært der siden.

Ordet *bøk* skiller seg ut. Ved normeringa i 1917 kom det inn alternative former, med ulikt genus: *bok* f. el. *bøk* c. I 1938 forsvant den førstnevnte ordformen, men det blei valgfritt genus (femininum eller maskulinum) ved den sistnevnte. I 1959 blei normeringa som i 1917 igjen. Med vedtaket i 1981 kom maskulinum inn som sideform ved *bok*, og fra 2005 er maskulinum og femininum sidestilte hovedformer ved den ordformen.

I dag kan alle orda behandles som maskuliner i bokmål. Åtte av dem har obligatorisk maskulint genus etter gjeldende rettskriving, mens det er valgfrihet ved elleve (femininum eller maskulinum). Ved *bok/bøk* er valgfriheten knytta til valg av ordform.

Oppsummerende kan vi si at normeringsarbeidet i bokmål har ført til store endringer ved orda i utvalget. Utgangspunktet var dansk der alle "våre" ord var felleskjønnsord. Muligheten til å bruke femininum kom litt etter hvert. Mye skjedde allerede i 1917 da riksmålet skulle "nationaliseres og demokratiseres" (Almenningen 1992: 115). Noe skjedde i 1938 og enda mer i 1959 da hensynet til dialek-

tene skulle veie tungt. Vi ser at tilnærmingspolitikken og hensynet til faktisk språkbruk vant gradvis fram, men at 1981-vedtaket bryter tilnærmingslinja, idet alle orda igjen kan ha maskulint genus i bokmål. Dermed er for så vidt ringen slutta, det er nå mulig å praktisere det systemet som gjaldt i "det almindelige Bogsprog" med hensyn til genus. Slik kan vi si at tradisjonalismen fikk gjennomslag, men at det fortsatt er rom for tilnærming og hensyn til faktisk språkbruk gjennom stor grad av valgfrihet.

*1.6 Oppsummering av normeringshistoria for nynorsk og bokmål*

Denne skogsturen i normeringshistoria har vist at normeringa i nynorsk har vært stabil og restriktiv med hensyn til valgfritt genus. Som nevnt er det aller meste i dagens rettskriving som det var ifølge Aasen-normalen. Situasjonen er i dag at åtte av orda i utvalget er maskuliner, åtte er femininer, mens det er valgfritt genus (femininum eller maskulinum) ved tre, i tillegg kommer det spesielle forholdet ved *bok f el. bøk m*. Fra Hægstad-normalen fram til 1959 var dette femininum med vekslende ordform, i 1959 kom dagens ordpar med ulikt genus inn. Da kom også valgfriheten ved *løn(n), or/older, rogn* inn.

Den normeringshistoriske vandringa har videre vist at bokmål har gjennomgått betydelig flere endringer enn nynorsk. Dessuten er bokmålsnormen i dag langt mindre restriktiv når det gjelder genus, idet det er valgfrihet ved mange flere av substantivene i utvalget. Dagens situasjon er at det er valgfritt genus (femininum eller maskulinum) ved elleve av orda, mens det er maskulinum ved åtte av dem, i tillegg kommer det spesielle forholdet ved *bok f el. m el. bøk m*. Her har det vært mye fram og tilbake. I 1917 åpna en for den formen som var eneform i nynorsk, ved sida av en fornorska variant av den tradisjonelle formen. I 1938 forsvant tilnærmingsformen, men den kom altså inn igjen i 1959. Flere av orda (seks) har vært normert med obligatorisk feminint genus i 1917, 1938 og 1959. Enkelte blei normert bare som femininer i 1959, men med valgfrihet tidligere.

Det er de samme åtte som har vært og er bare maskuliner i begge målformer: *alm, ask, einer, hassel, hegg, hyll, kristtorn, lerk*. De åtte orda som bare var femininer i bokmål i 1959, er de samme som er og har vært bare femininer i nynorsk: *barlind, bjørk, eik, furu, gran, lind, osp, selje*. De tre med valgfritt genus i nynorsk i dag fikk det i 1959, det samme skjedde da også i bokmål: *løn(n), or/older, rogn*. I 1959 var med andre ord alle orda i utvalget normert på samme måte i nynorsk og bokmål med hensyn til genus. Den eneste forskjellen var *[raun m]* som bare hadde plass i nynorsknormalen, og som aldri har vært tatt inn i bokmålsrettskrivinga. Med 1981-vedtaket for bokmål blei tilnærminga brutt og ny valgfrihet innført i bokmål, ved at alle femininer også kan behandles som maskuliner.

Når det så gjelder *bok/bøk*, kan vi konstatere at valget falt på *bok f el. bøk m* i både nynorsk og bokmål i læreboknormalen av 1959. Dette er et tydelig eksempel på tilnærmingspolitikk, men hvorfor blei ulikt genus knytta til ulik ordform? Hvorfor forsvant valgmuligheten (maskulinum eller femininum) ved *bøk* i bokmål, og hvorfor blei ikke femininum videreført i nynorsk, i alle fall som en valgmulighet?

Som vi skal se nedenfor, kan svaret på disse spørsmålene ikke ligge i den store vekten nemnda som forberedte 1959-reformen, la "på å jamføre språkformene dei var komne fram til med dialektane" (Almenningen 1992: 149). Ønsket om å redusere antall valgformer kan ha stått sentralt, men mens noen valgfrie former forsvant, kom andre til. Dermed ser heller ikke det hensynet ut til å ha veid tyngst.

## 2 Genus i muntlig språkbruk

*2.1 Skriftlige opplysninger om muntlig språkbruk*

Her presenterer jeg de opplysningene som Aasen (1850 og 1873), Ross (1895) og Beito (1954) gir om muntlig språkbruk ved orda denne studien dreier seg om. I tillegg refererer jeg andre relevante opplysninger om genus og geografisk utbredelse fra *Norsk Ordbok 1–5* (1966–2005) og tilhørende seddelarkiv.

2.1.1 Ivar Aasen (1850 og 1873)

I *Ordbog over det norske Folkesprog* ([1850] 2000) finner vi *Ask f* med tilføyelsen "nogle Steder: m.". Ved oppslagsordet *Bok m* står følgende bruksopplysning: "Søndenfjelds (Raabygdelaget, Telemarken og flere). Ellers *Bøk*." Formen *Bøk m* har henvisning til *Bok*.

I *Norsk Ordbog* ([1873] 1918) oppgis ikke bare den formen Aasen etter nøye vurderinger valgte som skriftform. Mange steder gir Aasen opplysninger om uttaleformer fra forskjellige steder i landet. Av interesse her er det at han går inn på uttalevariantene *bjerk, einar/einer, furu, rogn*. Han har også ei lengre utgreiing om *older, or, ore*. Relevant for vårt tema er det at han ved *Ask m* kommer med tilleggsopplysningen "nogle Steder f". Ved oppslagsordet *Bok f* står opplysningen "Nord i Landet siges Bøk" som kan forstås slik at han har registrert *bøk f* der. *Bøk m* står imidlertid uten tilsvarende opplysning om geografisk utbredelse.

Dermed kan vi slå fast at Aasen var kjent med varierende genus ved *ask, bok* og *bøk* i muntlig språkbruk, og at han ved de to første endra genus ved oppslagsordet når han utarbeidde den ordboka som skulle gjelde for "et heelt Lands Sprog" ([1873] 1918: XII). Han valgte da genus som i norrønt, i tråd med den planen han hadde utvikla: "Det gjælder kun om at forene og forbinde Dialekterne paa den rette Maade, og dette lykkes bedst, naar man holder sig nær det gamle Sprog, da man derved faar den bedste Anviisning til en Mønsterform, hvori alle Dialekter kunne forbindes" (s. XII–XIII). (Se for øvrig punkt 1.2.1.)

2.1.2 Hans Ross (1895)

I *Norsk Ordbog. Tillæg til 'Norsk Ordbog' af Ivar Aasen* ([1895] 1971) gir Ross svært mange opplysninger om dialektal variasjon. I tillegg til mange uttaleopplysninger gir han også informasjon om ulikt genus. Han har registrert at *alm* og *hasl* (Tillæg III) er femininer i Dalane. Videre skriver han at *hegg* er femininum i vestre Nedenes Fogderi og i østre Mandal Fogderi (Tillæg I). Dessuten har han registrert

både *-torn* og *lerk* som femininer, i henholdsvis Hallingdal og Nordmøre. Det samme gjelder *raun*, i vestre Agder og Nedenes Fogderi.

2.1.3 Olav T. Beito (1954)

I sitt store arbeid *Genusskifte i nynorsk* (1954) kommer Beito inn på mye som er av interesse i vår sammenheng, både gjennom konkrete opplysninger om genusskifte og genusvariasjon, gjennom drøftingene av årsakssammenhenger og i de mer filosofiske avsnittene om genus.

Allerede i forordet (s. VII) finner vi en interessant kommentar om ustøhet når det gjelder genus, som forutsetning for genusskifte. I § 4 (s. 4) kommer Beito inn på beskrivelser av forløp og årsaksforklaringer. Han meiner at drivkreftene ved genusskifte er assosiasjoner mellom ord med ulikt genus. Disse assosiasjonene kan gå ut fra betydning eller form, eller begge deler. Dessuten kan det være en fast brukssammenheng mellom orda. Oppsummerende sier han at genusovergangene er analogilaginger der blant annet sjeldne ord retter seg etter mer brukte ord, enkeltord retter seg etter grupper av ord og det andre ordet i en fast forbindelse retter seg etter det første.

Til sist i § 6 står følgende om omfanget og tilsynekomsten av genusskiftet:

> Men går ein no til sjølve språket, då kan ein slå fast at inndelinga av substantiva i tre kjønn enno er sers viktug i nynorsk, og overgangane frå det eine kjønnet til det andre er mange fleire enn vår grammatiske litteratur til dessa gjev inntrykk av (jfr. § 2). Ein norsklærar legg òg merke til korleis kjønnet i målføra til elevane ofte vik av frå det som er fastslege i rettskrivingsordlistene. Ei detaljgransking av genusskiftet i nynorsk skulle difor ha både vitskapleg og praktisk interesse (s. 7).

I § 28 skriver Beito om ulike betydningsgrupper. Han kommer inn på bakgrunnen for genusovergang, også for "vår" gruppe. Her står det blant annet:

> Her skal òg nemnast nokre andre tydingsgrupper der orda oftast er av hankjønn eller hokjønn, og der hankjønn har sterkaste stoda. Dette gjeld: ord for tre og vokstrar, […] (jfr. Aa, NGr § 155). Såvorne grupper som femner om ord av maskulint og feminint genus, lettar overgangen mellom dei to genera, og innan kvar av dei ovannemnde gruppene finst fleire genusovergangar (s. 22).

Under overskriften "Om overgang frå hankjønn til hokjønn" skriver Beito blant annet om ulike betydningsgrupper. I § 52 nevner han konkrete eksempler fra "vår" betydningsgruppe:

> 2. Ord for tre og urter: Alm m. (f.), ask m. (f.), […] hassel m. (f. n.), hegg m. (f.), løn m. (f.), older, or(e) m. (f.), pil m. (f.), raun – rogn m. (f.). […] I denne tydingsgruppa veit vi at hankjønnsorda er i fleirtal (jfr. § 28); likevel er det etter måten mange trenamn som har gått over til hokjønn. Desse genusovergangane

> ved trenamn har òg heller vidt vald; såleis finst alle døma ovanfor og fleire til på svensk side. Dette heng nok saman med at fleire av våre viktugaste og vanlegaste skogstre er hokjønnsord, såleis bjørk f., fure f., gran f., osp f. (s. 39).

Neste paragraf har overskriften "Frå samkjønn til hokjønn" (s. 39), og her står det også noe av interesse i vår sammenheng. Beito går inn på forholdet mellom felleskjønn i dansk og bokmål på den ene sida og maskulinum og femininum i nynorsk på den andre. Det er slik at den folkelige språkfølelsen i enkelte tilfeller lar regelen om at dansk felleskjønn svarer til femininum i norsk, gjelde for flere ord enn der er historisk grunnlag for. Særlig i bymål har Beito funnet eksempler på feminint genus ved ord som ellers bare har maskulint genus.

"Om overgang frå hokjønn til hankjønn" skriver Beito blant annet dette i § 68: "Tydingsgrupper. […] 2. Ord for tre og vokstrar: […] bók f. (m.), eik f. (m.), […] gran f. (m.), […] lind f. (m.) […]" (s. 47). Neste paragraf har overskriften "Hankjønn etter samkjønn", og i siste avsnitt der skriver han:

> Målgeografiske tilhøve kan stundom gje vitring om at hankjønn har sin grunn i påverknad frå samkjønn. Såleis er det maskuline genus ved gran f. (m.) i bygdemåla avgrensa til stader utan nemnande granskog, der trevyrket vert kjøpt utanfrå; på same måten har det seg når det frå Meldal vert oppgjeve "ek" m. – I sume ord kjenner eg einast eller oftast maskulint genus frå byane; […] Dette høver med at byane har vore intensitetsområde og spreiingssentra for dansk påverknad i vårt land (s. 49).

I siste del av avhandlingen foretar Beito en gjennomgang av "Dei einskilde orda" (s. 120–415). Her har jeg funnet opplysninger om genusskifte ved tolv av orda denne studien omhandler. Disse opplysningene gjengis i forenkla form, uten opplysninger om uttale, nøyaktig heimfesting og informant- eller tekstreferanse. Når det gjelder geografiske opplysninger, oppgir jeg stort sett bare fylkesnavn.

Beito gir fyldige opplysninger om at *alm, ask, hassel, hegg, torn, løn, older/or(e), raun/rogn* ikke bare er i bruk som maskuliner i norske talemål, men også som femininer mange steder og over til dels store områder. Han gir videre opplysninger om at *bók, eik, gran, lind* ikke bare er i bruk som femininer, men at disse orda enkelte steder er maskuliner.

*Alm* er i bruk med feminint genus i Vest-Agder og Rogaland. Det samme gjelder *ask* i Østfold, Oppland, Vestfold, Aust- og Vest-Agder. Ved begge orda antyder Beito at det feminine genus kommer fra andre vanlige trenavn som er femininer. *Hassel* brukes som femininum i Østfold, Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold, Aust- og Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Møre og Romsdal, Nordland, Troms og Finnmark. *Hassel* er dessuten nøytrum blant annet i Hordaland og Sør-Trøndelag. Beito antyder at det nøytrale genus kan være fra *tre*. *Hegg* er i bruk som femininum i Vest-

Agder, Rogaland, Møre, Nordland, Troms og Finnmark. *Torn* er registrert med feminint genus i Telemark og Vestfold i ordet *nypetorn*. I Kristiansand er formen *torne* registrert, både som femininum og maskulinum. *Løn* er i bruk som femininum i Østfold, Oslo, Oppland, Buskerud, Telemark, Aust- og Vest-Agder, Rogaland, Nordfjord, Sør- og Nord-Trøndelag, Nordland og Troms. *Older* er registrert som femininum i Hedmark, Buskerud, Oppland, Hordaland, Møre, Trøndelag og Nordland. Det samme gjelder *ór(e)* i Buskerud, Vestfold, Telemark, Aust- og Vest-Agder, Rogaland, Hordaland og Møre. *Raun/rogn* er femininum i Østfold, Oppland, Aust- og Vest-Agder, Rogaland, Sør-Trøndelag, Nordland og Troms.

*Bók* er i bruk med maskulint genus i Oppland (i formene *bok* og *bøk*) og med maskulint og feminint genus i Romsdal (i formen *bøk*). *Eik* brukes som maskulinum i Oppland, Romsdal og Trøndelag. *Gran* er registrert som maskulinum i Hordaland og Sogn. Det samme gjelder *lind* i Hordaland.

Vi ser altså at den store variasjonen i muntlig språkbruk var grundig dokumentert i 1954, det vil si i god tid før læreboknormalen av 1959 blei vedtatt. Vi har sett at valgfriheten kom inn i nynorsknormalen nettopp i 1959 ved de få orda som har valgfritt genus: *løn(n), older*/*or, rogn*, og dessuten ved ordparet *bok/bøk*. (Se punkt 1.3.) Beitos dokumentasjon av genusvariasjonen i muntlig språkbruk kunne imidlertid ha åpna for langt større valgfrihet, i begge målformer, om en virkelig hadde ønska å ta hensyn til faktisk muntlig språkbruk.

### 2.1.4 *Norsk Ordbok*

Siden Beito ikke bare brukte egne informanter, men også henta opplysninger fra ordboksarkivene og Norsk Målførearkiv i sitt arbeid, er det en fare for at enkelte opplysninger blir tatt med flere ganger. Fra de bindene av *Norsk Ordbok* som nå er ferdige, refererer jeg likevel enkelte supplerende opplysninger.

I bind 1 (1966) kan vi lese at *alm m* er femininum i noen talemål i Vestfold, Vest-Agder og Rogaland. Ved *ask m* finner vi den generelle opplysningen "målf òg f". Ved *bøk m, f el bok f* står det "òg m", med opplysninger om geografisk variasjon. Det er spesielt interessant å legge merke til at både *bok* og *bøk* her er dokumentert som både maskulinum og femininum. Både *barlind* og *bjørk* står oppført med bare ett genus, det samme gjelder *eik* og *eine(r)* i bind 2 (1978), *fure* og *furu* i bind 3 (1994). I bind 4 (2002) finner vi *gran f* med den generelle opplysningen "målf òg m" som suppleres med at det gjelder noen steder i ytre deler av Vestlandet (fra og med Rogaland til og med Romsdal), med henvisning til Beito (1954). I bind 5 (2005) står det at *hassel m* mange steder er femininum (blant annet i Østfold, Hedmark, Oppland, Vestfold, Agder, Hordaland, Nordland og Troms), noen få steder også nøytrum. Ved *hegg m* står den generelle opplysningen "målf òg f" der blant annet fylkene Vest-Agder, Nordland og Troms nevnes. Ved *hyll m* står "genus òg f" med henvisning til to kommuner i Agder.

Seddelarkivet inneholder i dag cirka 3,2 millioner sedler og er tilgjengelig i elektronisk versjon. Der blir det understrekt at de søkbare kildene bare er en del av

underlagsmaterialet for *Norsk Ordbok*, og at "materialet ikkje er foredla etter dei prinsippa vi i dag legg til grunn for ordboksartiklar og såleis kan innehalde både feil og manglar". Ved noen av orda i vårt utvalg er det mange "sedler", ved andre færre. En fullstendig gjennomgang av disse opplysningene ville føre for vidt i her, men jeg finner det hensiktmessig å presentere noen.

Ved *alm* er det flest opplysninger om maskulint genus, men vi får vite at det er femininum flere steder i Vest-Agder og Rogaland, og ellers i Telemark, Vestfold, Møre og Romsdal. *Ask* er også i de fleste tilfellene maskulinum, men det presenteres på tilsvarende måte som femininum, blant annet i Aust- og Vest-Agder, Rogaland, Vestfold, Buskerud, Oppland, Hedmark, Møre og Romsdal. Ved *bøk* er det flere sedler med opplysning om at ordet er femininum enn sedler med opplysning om at det er maskulinum, blant annet er det slik i Vestfold, Buskerud, Aust-Agder, Rogaland og Hordaland. *Hassel* dokumenteres i flest tilfeller som maskulinum, men som femininum i Vest-Agder, Rogaland, Vestfold og Nordland. *Hegg* dokumenteres også i de fleste tilfellene som maskulinum, men som femininum i Vest-Agder, Nordland og Troms. *Hyll* dokumenteres også stort sett som maskulinum, men informanter fra Vest-Agder og Rogaland har oppgitt femininum her. Ved *lind* og *barlind* er det stort sett femininum som er i bruk. Det siste ordet er dokumentert som maskulinum i Aust-Agder, mens det første er registrert med maskulint genus blant annet i Sogn og Fjordane.

*2.2 Oppsummering av skriftlige opplysninger om muntlig språkbruk*

Gjennomgangen av skriftlige opplysninger om genus i muntlig språkbruk har vist at det er registrert varierende genus i muntlig språkbruk ved 75 % av orda i utvalget. Femininum er dokumentert ved *alm, ask, bøk, hassel, hegg, hyll, -torn, lerk, lønn, or/older, raun/rogn* ved sida av maskulinum. Ved *hassel* er også nøytrum registrert, med en kommentar om at denne betegnelsen ofte brukes kollektivt (Beito 1954: 72). Maskulinum er dokumentert i muntlig bruk ved *barlind, bók, eik, gran, lind* ved sida av femininum. Som det framgår av alle opplysningene gjengitt ovenfor, er det svært vide områder med annet genus enn i norrønt i mange av tilfellene.

*2.3 Muntlig språkbruk i dag*

2.3.1 Datagrunnlag

Våren 2005 samla jeg opplysninger om genusbruk ved navnene på de tjue treslagene gjennom ei utspørring av 35 voksne informanter (hvor den yngste var 29 år). 14 menn og 21 kvinner deltok. Relativt mange av informantene har oppvekststed i og talemål fra Aust- og Vest-Agder, ellers er de fleste fylkene representert, men med få informanter. Ved informantutvelgelsen har jeg ikke stilt strenge krav om tilhørighet, som at informantens foreldre må komme fra det stedet informanten skal representere. Noen informanter har flytta en del. For denne sammenhengens del vurderer jeg det som uproblematisk. På den ene sida tror jeg genus i muntlig bruk er ganske motstandsdyktig, og videre at det er relativt enkelt å innstille seg på hva som er genus i

talemålet en har brukt fra barnsbein av. På den andre sida er det nettopp genus i muntlig språkbruk i vid forstand jeg er interessert i.

Utspørringa har i stor grad foregått ansikt til ansikt, men også per telefon. Alle er spurt ut enkeltvis. Innledningsvis har jeg sagt at vi skal en tur i skogen, og at vi skal snakke om navn på trær. Underveis i samtalen har jeg registrert genus og enkelte tilleggsopplysninger. Intensjonen har vært å registrere den enkeltes ord- og formvalg i naturlig talemål og å unngå ord og former som oppfattes som litterære. Dette blei gjort klart før utspørringa. Noen har naturlig nok meldt pass ved enkelte treslag fordi de ikke kjenner dem fra sitt oppvekststed eller fra sine oppveksterfaringer for øvrig.

### 2.3.2 Resultater

Opplysningene jeg har fått gjennom utspørringa, presenteres nedenfor i to oversikter. De gir informasjon om genus i muntlig språkbruk hos de 35 informantene ved halvdelen av orda hver. I oversiktene oppgis bare fylkesnavn, men i informantlista (etter artikkelen) oppgis også navn på heimsted eller heimekommune til hver enkelt informant. Denne presentasjonsmåten må ikke oppfattes slik at jeg meiner at jeg med et lite (og skeivt) utvalg informanter har kartlagt hva som er karakteristisk for talemålet i de ulike områdene i dag, ei heller at jeg meiner at der er fast genus innenfor hvert enkelt geografisk område. Jeg meiner likevel at vi får interessante indikasjoner som bør følges opp gjennom ei større kartlegging av genus i muntlig språkbruk.

Før vi ser nærmere på resultatene, vil jeg nevne at informantene har opplevd "skogsturen" ulikt. Mange har glidd fort og trygt inn i rollen. De har med en gang visst hva de pleier å si, og har svart fort og uten tvil. Andre har måttet "smake" på flere av orda, og har ikke vært heilt sikre på hva de sier. Det rår altså en viss usikkerhet med hensyn til genus ved orda i utvalget hos enkelte informanter. Flere har også gitt uttrykk for at det generelt er vanskelig med slik sjølrapportering. I tillegg har en del sagt at de gjerne vil føye til *-tre(et)* ved flere av orda. Det kan være en ubevisst strategi for å dekke over den omtalte usikkerheten. Det kan også være uttrykk for en viss avstand til objektene eller ei fremmedgjøring. Kanskje hadde det vært annerledes om vi faktisk hadde gått ut i skogen og snakka om trærne der. Det kan imidlertid se ut til at vi uttrykker oss ulikt ut fra om vi føler oss mentalt heime på feltet eller ei.

*Oversikt 5a: Genus ved de første ti orda i utvalget*

| | ***alm*** | ***ask*** | ***barlind*** | ***bjørk el. bjerk*** | ***bøk el. bok*** | ***eik*** | ***einer el. eine*** | ***fure el. furu*** | ***gran*** | ***hassel*** | ***sum*** |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Østfold** | m | f | f | f | * | f | m | f 2) | f | * | *6 f, 2 m* |
| **Hedmark** | * | - | - | f | * | f | m | f 2) | f | m | *4 f, 2 m* |
| **Vestfold** | m | f | m | f | * | f | - | f 2) | f | * | *5 f, 2 m* |
| **Buskerud** | - | m | f | f | (m) | f | - | f 2) | f | m | *5 f, 3 m* |
| **Telemark 1** | f | f | f | f | f | f | m | f 2) | f | m | *8 f, 2 m* |
| **Telemark 2** | m | m | f | f | f | f | m | f 2) | f | m | *6 f, 4 m* |
| **Oppland 1** | f | - | - | f | (m) | f | - | f 2) | f | m | *5 f, 2 m* |
| **Oppland 2** | f | - | - | f | f | f | - | f 2) | f | - | *6 f* |
| **Oppland 3** | f | f | f | f | f | f | m 2) | f 2) | f | f | *9 f, 1 m* |
| **A-Agder 1** | f | f | f | f | f | f | m | f 1) | f | - (f) | *9 f, 1 m* |
| **A-Agder 2 og 3** | f | f | f | f | f | f | m | f 1) | f | f | *9 f, 1m* |
| **A-Agder 4** | f | f | f | f | f | f | m | f 1) | f | f/m | *8 f, 1 m, 1 f/m* |
| **A-Agder 5** | f | f | m | f | f | f | m | f 2) | f | m | *7 f, 3 m* |
| **A-Agder 6** | m | m | m | f | m | f | m | f 1) | f | f | *5 f, 5 m* |
| **V-Agder 1** | f | f | f | f | f | f | m | f 1) | f | f | *9 f, 1 m* |
| **V-Agder 2** | f | f | - | f | f | f | m | f 2) | f | f | *8 f, 1 m* |
| **V-Agder 3** | f | f | f | f | f | f | m | f 1) 2] | f | f | *9 f, 1 m* |
| **V-Agder 4** | f | f | f | f | f | f | m | f 1) | f | * | *8 f, 1 m* |
| **Rogaland** | m | f | m | f | m | f | m | f 1) | f | m | *5 f, 5 m* |
| **Hordaland** | m | f | f | f | m | f | - | f 1) | f | m | *6 f, 3 m* |
| **Sogn og Fj 1** | m | f | f | f | m | f | m 2) | f 1) | f | m | *6 f, 4 m* |
| **Sogn og Fj 2** | f | f | f | f | m | f | f 2) | f 1) | f | m | *8 f, 2 m* |
| **Sogn og Fj 3** | * | * | - | f | f | * | f 2) | f 1) | f | f | *6 f* |
| **Sogn og Fj 4** | m | m | m | f | m | f | - | f 1) | f | m | *4 f, 5 m* |
| **Sogn og Fj 5** | m | m | - | f | m | f | m 2) | f 1) | f | m | *4 f, 5 m* |
| **Møre og Roms 1** | f | f | f | f | f | f | f 2) | f 1) 2) | f | f | *10 f* |
| **Møre og Roms 2** | m | m | f | f | m | f | f 2) | f 1) | f | m | *6 f, 4 m* |
| **Sør-Tr 1** | f | f | - | f | f | f | m | f 2) | f | * | *7 f, 1 m* |
| **Sør-Tr 2** | f | f | - | f | f | f | f 2) | f 2) | f | f | *9 f* |
| **Sør-Tr 3** | f | f | f | f | f | f | m 2) | f 2) | f | f | *9 f, 1 m* |
| **Nord-Tr** | m | f | - | f | f | f | m | f 2) | f | f | *7 f, 2 m* |
| **Nordland** | f | f | m | f | f | f | m 2) | f 2) | f | f | *8 f, 2 m* |
| **Troms** | f | f | - | f | f | f | - | f 2) | f | f | *8 f* |
| **Finnmark** | f | f | - | f | f | f | m | f 2) | f | - | *7 f, 1 m* |
| ***sum*** | *21 f*<br>*11 m* | *25 f*<br>*6 m* | *18 f*<br>*6 m* | *35 f* | *22 f*<br>*10 m* | *34 f* | *5 f*<br>*23 m* | *35 f* | *35 f* | *15 f*<br>*13 m*<br>*1 f/m* | |

*Oversikt 5b: Genus ved de siste ti orda i utvalget*

| | ***hegg*** | ***hyll*** | ***kristtorn*** | ***lerk*** | ***lind*** | ***lønn*** | ***or*** | ***osp el. asp*** | ***raun el. rogn*** | ***selje*** | ***sum*** |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Østfold** | m | * | m | * | f | f | f | f | f 2) | f | *6 f, 2 m* |
| **Hedmark** | m | m | - | m | m | m | m 3) | f 2) | f 2) | f | *3 f, 6 m* |
| **Vestfold** | m | - | m | f | * | f | m | m | f 2) | f | *4 f, 4 m* |
| **Buskerud** | m | - | m | - | f | m | f | f | m 2) | f | *4 f, 4 m* |
| **Telemark 1** | f | m | - | f | f | f | f | f | f 2) | f | *8 f, 1 m* |
| **Telemark 2** | m | - | m | f | f | f | f | f | m 1) | f | *6 f, 3 m* |
| **Oppland 1** | m | m | m | * | (f) | m | f | f | f 2) | f | *5 f, 4 m* |
| **Oppland 2** | m | - | - | f | f | f | f | f | f 1) | f | *7 f, 1 m* |
| **Oppland 3** | m | f | - | f | f | f | f | f | f 2) | f | *8 f, 1 m* |
| **A-Agder 1** | m | - | - (m) | f | f | f | f | f | m 1) | f | *6 f, 3 m* |
| **A-Agder 2 og 3** | m | m | m | f | f | f | f | f | f 1) | f | *7 f, 3 m* |
| **A-Agder 4** | m | m | m | f | f | f | f | f | f 2) | f | *7 f, 3 m* |
| **A-Agder 5** | m | m | m | * | m | f | f | f | m 2) | f | *4 f, 5 m* |
| **A-Agder 6** | m | m | m | * | m | m | f | f | m 1) | f | *3 f, 6 m* |
| **V-Agder 1** | m | - (f) | - m | f | f | f | f | f | f 1) | f | *8 f, 2 m* |
| **V-Agder 2** | f | - | f | f | f | f | f | f | * | f | *8 f* |
| **V-Agder 3** | m | f | f | f | f | f | f | f | f 1) 2] | f | *9 f, 1 m* |
| **V-Agder 4** | f | f | m | f | f | f | f | f | f 1) | f | *9 f, 1 m* |
| **Rogaland** | m | m | m | f | m | f | f/m | f | m 1) | f | *4 f, 5 m, 1 f/m* |
| **Hordaland** | (m) | - | m | * | f | m? | f 3) | f | m 1) | f | *4 f, 4 m* |
| **Sogn og Fj 1** | m | m | m | f | f/m? | f | m | f | f 2) | f | *5 f, 4 m, 1 f/m* |
| **Sogn og Fj 2** | m | m | m | f | f | m | f | f | m 2) | f | *5 f, 5 m* |
| **Sogn og Fj 3** | m | - | - | f | f | * | f | f | (f) 2) * | f | *6 f, 1 m* |
| **Sogn og Fj 4** | m | m | m | m | m | m | m | f | m 1) | f | *2 f, 8 m* |
| **Sogn og Fj 5** | m | - | - | f | - | m | m 2) | f | m 1) | f | *3 f, 4 m* |
| **Møre og Roms 1** | f | f | f | f | f | f | f | f | f 2) | f | *10 f* |
| **Møre og Roms 2** | m/f | - | m | f | f | f? | f | f | f 2) | f | *7 f, 1 m, 1 m/f* |
| **Sør-Tr 1** | * | * | - | * | f | f | f | f | f 2) * | * | *5 f* |
| **Sør-Tr 2** | f | - | - | - | f | f | f | f | f 2) | f | *7 f* |
| **Sør-Tr 3** | m | f | m | f | f | f | f | f | f 2) | f | *8 f, 2 m* |
| **Nord-Tr** | m | - | - | f | f | f | f | f | f 2) | f | *7 f, 1 m* |
| **Nordland** | f | - | - | f | - | f | f 3) | f | f 2) | f | *7 f* |
| **Troms** | f | - | - | f | f | f | f | f | f 2) | f | *8 f* |
| **Finnmark** | m | - | m | f | - | f | f | f | f 2) | f | *6 f, 2 m* |
| ***sum*** | *7 f*<br>*26 m*<br>*1 m/f* | *6 f*<br>*12 m* | *3 f*<br>*21 m* | *25 f*<br>*2 m* | *25 f*<br>*5 m*<br>*1 f/m* | *26 f*<br>*8 m* | *29 f*<br>*5 m*<br>*1 f/m* | *34 f*<br>*1 m* | *24 f*<br>*10 m* | *34 f* | |

Merknader om notasjonsmåten i oversikt 5a og 5b:
1. Femininum er markert med f, maskulinum med m. Noen sier de bruker begge genus. Det kommer fram ved f/m eller m/f, der første genus skal være vanligst.
2. Siden denne undersøkelsen først og fremst gjelder genus, er det ikke gjort greie for alle uttalevarianter av grunnorda. For eksempel presenteres ikke variasjonen i vokalkvalitet og -kvantitet. Følgende varianter kommer likevel fram: bjørk (1) og bjerk (2), med markering av (2); bøk (1) og bok (2), med markering av (2); einer (1) og eine (2), med markering av (2); fure (1) og furu (2), med markering av både (1) og (2); or (1), ore (2) og older (3), med markering av (2) og (3); osp (1) og asp (2), med markering av (2); raun (1) og rogn (2), med markering av både (1) og (2).
3. Noen opplyser at de bruker to varianter, men at den ene er mindre aktuell. Den opplysningen er markert med ].
4. Noen sier de kjenner til en form, men at de ikke bruker den sjøl. Den opplysningen er markert med ().
5. Noen sier de er usikre. Dette er markert med spørsmålstegn.
6. Der informantene sier at det eneste naturlige er å føye til *-tre(et)*, er det markert med *.

Ingen av informantene bruker formen *bjerk*, alle sier *bjørk*. Det er heller ingen som bruker formen *bok*, alle sier *bøk*. Én av informantene bruker formen *asp*, de øvrige sier *osp*. Når det gjelder *or(e)/older*, er formen *ore* registrert hos én informant, formen *older* hos tre, mens resten bruker en eller annen variant av enstavingsordet *or*. (Her må jeg ta et lite forbehold: Det er usikkert om alle som bruker formen *older*, kom fram med den opplysningen.) Når det gjelder treslaget *eine(r)*, er mange andre grunnord i bruk, blant annet *bresk, brisk, brake, sprake*. Det forholdet går jeg ikke inn på her.

Storparten av de tjue substantivene er femininer for de aller fleste informantene. For informanten fra Romsdal er alle tjue femininer, mens to informanter (fra Sør-Trøndelag og Troms) som bare bruker seksten av orda i sitt talemål, rapporterer at alle har feminint genus. Ellers er tendensen til femininum svært høy hos én av informantene fra Telemark og hos to av informantene fra Oppland. I Agder er også femininum mye brukt, men mindre lengst øst.

Maskulinum står aller sterkest hos to av informantene fra Sogn og Fjordane (fra midtre og indre Sogn), deretter kommer informanten fra Rogaland. Informantene med talemål fra lengst øst i Aust-Agder og ytre Nordfjord har også flere maskuliner enn de øvrige informantene.

### 2.3.3 Dialektal eller individuell variasjon?

Underveis i arbeidet med spørreundersøkelsen dukka følgende spørsmål opp: Er de opplysningene jeg har samla og systematisert, uttrykk for dialektal variasjon, eller er det først og fremst snakk om individuell variasjon innenfor hvert enkelt geografisk område? For å belyse dette kan vi se nærmere på genusbruken blant de ti informantene fra Agder.

*Oversikt 6: Genus hos ti informanter fra Agder*

| | **fem.** | **mask.** | **andre opplysn.** |
|---|---|---|---|
| ***alm*** | 9 | 1 | |
| ***ask*** | 9 | 1 | |
| ***barlind*** | 7 | 2 | 1: – |
| ***bjørk*** | 10 | – | |
| ***bøk*** | 9 | 1 | |
| ***eik*** | 10 | – | |
| ***einer*** | - | 10 | |
| ***fure/furu*** | 10 | – | |
| ***gran*** | 10 | – | |
| ***hassel*** | 7 (8) | 2 (1) | 1: – |
| ***hegg*** | 2 | 8 | |
| ***hyll*** | 3 | 5 | 2: –/-tre |
| ***kristtorn*** | 2 | 8 | |
| ***lerk*** | 8 | – | 2: -tre |
| ***lind*** | 8 | 2 | |
| ***lønn*** | 9 | 1 | |
| ***or*** | 10 | – | |
| ***osp*** | 10 | – | |
| ***raun/rogn*** | 6 | 3 | 1: raunebærtre |
| ***selje*** | 10 | – | |

Genusbruken er relativt lik blant de ti Agder-informantene. Åtte av orda har samme genus hos alle, enda ett har samme genus hos alle som bruker ordet uten å føye til *-tre*. Ved åtte av orda bruker ni eller åtte av de ti informantene samme genus. Ved de tre gjenværende orda (*barlind, hyll, raun/rogn*) er tendensen mindre tydelig. De to førstnevnte skiller seg noe ut. Kanskje har det sammenheng med at dette er mer sjeldne og mindre omtalte treslag. Når det gjelder det siste, er det sju av informantene som bruker formen *raun*, for fem av disse er dette femininum. To av informantene bruker formen *rogn*, men med ulikt genus.

Denne nærstudien viser altså at genusbruken jevnt over er den samme blant informantene fra Agder, men også at der er noe individuell variasjon innenfor dette geografiske området. Slik variasjon må vi anta ligger innenfor det normale i muntlig språkbruk.

### 2.3.4 Om varianter som *rogn, rognetre* og *rognebærtre*

En del av informantene har sagt at de helst føyer til *-tre(et)* ved flere av orda. Der dette blei formidla som det eneste naturlige, kommer det også fram i oversiktene. Graden av bevissthet på dette punktet varierer.

Flere informanter forteller at de i flere tilfeller føyer til *-tre, -busk(e), -kjerr, -runne, -snar* eller liknende bare i bestemt form. Sjøl sier jeg for eksempel helst /ei

hassel/ og /den hasselronnen/, en annen informant oppgir /ein hattel/ og /den hattelkjørren/. En av informantene formulerte dette ved å si at han bruker de bestemte formene /granå/, /fåråå/ og /bjørkå/, men ellers stort sett føyer til *-tre(et)* eller andre passende ord. Han meinte dette kunne ha sammenheng med hvor vanlige treslagene er.

En av informantene sa – etter at vi hadde gått gjennom heile lista, og alle orda hadde fått sin genus-merkelapp – at han nå (som voksen) gjennomgående utvider med *-tre*, både i ubestemt og bestemt form, og at han helst oppfatter formene uten slik tilføyelse som "litt gammelmodige". Flere sier at det er naturlig å snakke om *bøke-, hassel-, lerke-* og *lønnetre*. Andre nevner *heggetre, rognetre* og *seljetre*. Former som *heggbærtre, hyllbærtre* og *raunebærtre* har også dukka opp. En del føyer gjerne til *-busk(e)* ved *eine(r)*, én vil gjerne føye dette til også ved *gran*. En informant sier det slik at hun fristes til tilføyelsen *-tre* spesielt ved treslag som hun ikke har et nært forhold til fra heimstedet, for eksempel *rognetre*.

Variasjonene i ordvalg er med andre ord store og mangfoldige. Dette forholdet går jeg imidlertid ikke mer inn på. Resonnementene om hva som bestemmer ordvalgene, er også ulike og interessante. Her dukker blant annet noen av de sammenhengene som Beito (1954) peker på, opp. (Se punkt 2.1.3.)

*2.4 Oppsummering av opplysningene om genus i muntlig språkbruk*

De skriftlige opplysningene om bruk av femininum (ved sida av maskulinum) referert i punkt 2.1 er tydelig bekrefta og delvis utvida gjennom undersøkelsen av genus i muntlig språkbruk i dag. Utvidelsen består i at jeg har fått belegg for utstrakt bruk av femininum ved *bøk*, dessuten noe ved *hyll* og *eine*. Tendensen til femininum er dominerende i muntlig språkbruk i store deler av landet, fra sørlandsk til trøndersk og nordnorsk.

De skriftlige opplysningene om bruk av maskulinum (ved sida av femininum) er delvis bekrefta, nemlig ved *barlind* og *lind*. Den generelle tendensen til maskulinum blant informantene fra Sogn, Rogaland og øst i Aust-Agder viser seg også ved disse orda.

Beito (1954) skriver om betydningsgruppa "tre og urter" at hankjønnsorda er i flertall, men "likevel er det etter måten mange trenamn som har gått over til hokjønn. Desse genusovergangane ved trenamn har òg heller vidt vald" (s. 39). Dette har min lille spørreundersøkelse vist med all tydelighet. Det er en klar tendens til utstrakt bruk av femininum mange steder i landet vårt.

## 3 Genus i tale og skrift

*3.1 Muntlig språkbruk i dag sammenholdt med gjeldende rettskriving*

I oversikten nedenfor er opplysninger fra oversikt 5a og 5b stilt sammen med opplysninger om genus i gjeldende rettskriving.

*Oversikt 7: Genus i muntlig språkbruk og i gjeldende rettskriving*

| | **muntlig språkbruk** | **nynorsk** | **bokmål** |
|---|---|---|---|
| ***alm*** | 21 f, 11 m | m | m |
| ***ask*** | 25 f, 6 m | m | m |
| ***barlind*** | 18 f, 6 m | f | f el. m |
| ***bjørk*** | 35 f | f | f el. m |
| ***bøk*** | 22 f, 10 m | m | m |
| ***eik*** | 34 f | f | f el. m |
| ***eine*** | 5 f, 5 m | m | - |
| ***einer*** | 18 m | m | m |
| ***fure*** | 17 f | f | - |
| ***furu*** | 18 f | f | f el. m |
| ***gran*** | 35 f | f | f el. m |
| ***hassel*** | 15 f, 13 m, 1 f/m | m | m |
| ***hegg*** | 7 f, 26 m, 1 m/f | m | m |
| ***hyll*** | 6 f, 12 m | m | m |
| ***kristtorn*** | 3 f, 21 m | m | m |
| ***lerk*** | 25 f, 2 m | m | m |
| ***lind*** | 25 f, 5 m, 1 f/m | f | f el. m |
| ***lønn*** | 26 f, 8 m | f el. m | f el. m |
| ***older*** | 2 f, 1 m | f el. m | f el. m |
| ***or*** | 27 f, 3 m, 1 f/m (ore: 1 m) | f el. m | f el. m |
| ***osp*** | 34 f, 1 m | f | f el. m |
| ***raun*** | 6 f, 7 m | [m] | - |
| ***rogn*** | 18 f, 3 m | f el. m | f el. m |
| ***selje*** | 34 f | f | f el. m |

Merknad:
For oversiktens skyld har formene *fure* og *furu*, *older* og *or*, *raun* og *rogn* fått hver sine rubrikker i oversikt 7.

Vi ser for det første at forholdet mellom muntlig språkbruk og gjeldende rettskriving i bokmål og nynorsk er uproblematisk ved *bjørk, eik, einer, furu, gran, osp, selje*. For det andre ser vi at der er talemålsgrunnlag blant informantene for både femininum og maskulinum ved de orda som har valgfritt genus i begge målformer: *lønn, older/or, rogn*. Videre ser vi at for mange informanter med ulik talemålsbakgrunn er *alm, ask, bøk, hassel, lerk* femininer i muntlig språkbruk, mens de bare er normert som maskuliner i skrift. Her blir det et svært tydelig misforhold mellom genus i muntlig språkbruk og i gjeldende rettskriving. Blant en del av informantene gjør dette seg gjeldende også ved *hegg, hyll* (og *kristtorn*). For enkelte informanter er der også et misforhold mellom genus i muntlig språkbruk og gjeldende norm i nynorsk ved *(bar)lind, eine, raun*.

Formene *eine, fure, raun* brukes av ganske mange informanter med noe ulik geografisk distribusjon. De er imidlertid ikke tatt inn i bokmålsrettskrivinga. (Den lite brukte formen *ore* fins verken i nynorsk- eller i bokmålsrettskrivinga i dag.) Også her oppstår det dermed et misforhold mellom muntlig språkbruk og skriftnormalene.

*3.2 Muntlig språkbruk sammenholdt med normeringshistoriske fakta*

I oversikten nedenfor sammenholdes normeringshistoriske fakta for nynorsk (punkt 1.3) og bokmål (punkt 1.5) med opplysninger om muntlig språkbruk henta fra skriftlige kilder (punkt 2.2) og gjennom den omtalte spørreundersøkelsen (punkt 2.3).

*Oversikt 8: Normeringshistoriske fakta og muntlig språkbruk*

| | **nynorsk** | **bokmål** | **muntlig språkbruk – før og nå** |
|---|---|---|---|
| ***alm, ask, einer, hassel, hegg, hyll, kristtorn, lerk* (+ *eine* og *raun* i nynorsk)** | heile tida normert med obligatorisk mask. genus | heile tida normert med obligatorisk mask. genus | dokumentert talemålsgrunnlag for både mask. og fem. genus (unntatt ved *einer*) |
| ***barlind, lind*** | heile tida normert med obligatorisk fem. genus | normert med valgfritt genus i 1917, 1938 og 1981, med obligatorisk fem. genus i 1959 | dokumentert talemålsgrunnlag for begge genus |
| ***bjørk, eik, selje*** | heile tida normert med obligatorisk fem. genus | normert med obligatorisk feminint genus i 1917, 1938 og 1959, med valgfritt genus fra 1981 | dokumentert talemålsgrunnlag for fem. genus, tidligere også dokumentert talemålsgrunnlag for mask. genus ved *eik* |
| ***furu, gran, osp* (+ *fure* i nynorsk)** | heile tida normert med obligatorisk fem. genus | normert med valgfritt genus i 1917, med obligatorisk fem. genus i 1938 og 1959, med valgfritt genus fra 1981 | dokumentert talemålsgrunnlag for fem. genus, dessuten et visst dokumentert talemålsgrunnlag for mask. genus ved *gran* og *osp* |
| ***lønn, or/older, rogn* (+ *løn* i nynorsk) (+ *ore* i nynorsk til 1938)** | normert med obligatorisk mask. genus inntil 1959 da valgfritt genus blei innført | normert med obligatorisk mask. genus inntil 1959 da valgfritt genus blei innført | dokumentert talemålsgrunnlag for begge genus |
| ***bok/bøk*** | mange vedtak om ordform og genus knytta til ordform, fra 1959: *bøk* m el. *bok* f | mange vedtak om ordform og genus knytta til ordform, som nynorsk i 1959, etter 1981: *bøk* m el. *bok* f el. m | tidligere dokumentert talemålsgrunnlag for begge genus ved begge ordformer, nå bare ved ordformen *bøk* idet ingen oppgir bruk av formen *bok* |

Oversikten viser at der er et klart misforhold mellom talemålsgrunnlaget mange steder og rettskrivinga før og nå. Dette har gjeldt og gjelder i større grad for nynorsk enn for bokmål gjennom ulik grad av valgfrihet når det gjelder genus.

Ordformene *eine, fure, raun* har heile tida vært med i nynorsknormen, men ikke i bokmålsnormen. At de aldri fikk plass der, kan en undre seg over både fordi formene er så parallelle til de danske formene *ene, fure, røn* (Schjøtt 1909), og fordi de faktisk er i muntlig bruk over vide områder. At arbeidet med normering av ordformer er vanskelig og resultatet noe tvetydig, kommer for øvrig til uttrykk i mange ordlister, blant annet slik hos Krogsrud og Seip (1957:2): "En må ikke vente at alle ord er med i slike korte lister som denne. At et ord mangler, betyr altså ikke at ordet ikke kan brukes."

## 4 Om normering av genus i skrift

Den normeringshistoriske vandringa i skogen har vist at det har vært fatta mange vedtak utover 1900-tallet som har regulert genus i den ene eller begge målformene. For vårt lille utvalg ord har det vist seg å være relativt stabilt genus i nynorsk, men store og stadige endringer i bokmål. Det er fristende å si at det totalt sett dreier seg om en heil skog av normeringer.

### *4.1 Normeringsgrunnlaget*

Ulike hensyn har stått sentralt i forbindelse med etableringa av skriftnormalene og i arbeidet med de ulike rettskrivingsendringene. I forkant av 1917-reformen kom "folkets virkelige talesprog" inn som normeringsgrunnlag, noe Halvdan Koht medvirka til. Han meinte at "'folkemålet', slik det blei talt av vanlige folk i by og bygd, skulle reisas og komma inn i begge skriftmålsformene" (Jahr 2005: 15). Mens riksmålet burde "nationaliseres og demokratiseres" ved å ta inn mange flere former fra folkemålet i byene, skulle landsmålet "moderniseres efter flertallet i bygdemaalene" (Almenningen 1992: 115).

Denne studien har belyst hvordan tre av de fire motsetningstypene Lars S. Vikør (1992: 174–175) omtaler, stadig har vært relevante i normeringa av et avgrensa utvalg ord (om enn i ulik grad til ulike tider for de to målformene), nemlig: "1. tradisjonalisme kontra tilnærmingspolitikk, […] 3. fastheit kontra valfriheit, 4. omsynet til indre systematikk og konsekvens i skriftnormalen kontra omsynet til faktisk språkbruk". I dette arbeidet har jeg vært særlig interessert i å undersøke hensynet til faktisk språkbruk, i betydningen muntlig språkbruk. Ved å sammenholde normeringshistoriske fakta for nynorsk og bokmål med opplysninger om muntlig språkbruk, har jeg påvist et betydelig misforhold mellom genus i faktisk muntlig språkbruk og genus i de til enhver tid normerte skriftformene ved mange av orda i utvalget.

I ei drøfting av motsetningsparet "system kontra språkbruk" kommer Vikør (1992: 178) blant annet inn på hvor problematisk det er når skriftnormen skal speile det stadig skiftende talemålet.

> Slike konfliktar er spesielt problematiske i nynorsk fordi nynorsken på den eine sida skal vere ei avspegling av det folkelege talemålet, mens han på den andre sida er tenkt som eit mønstermål med ein fast, samanhengande og harmonisk struktur. Dilemmaet er at talemålet ikkje er fast, harmonisk og konsekvent, no mindre enn noen gong, slik at vi er garantert ei stadig tautrekking mellom desse to hovudideane for nynorsken. […] For bokmålet er situasjonen langt på veg den same, og også der har han vore slik så lenge språket har eksistert som eige skriftspråk. Men i bokmålet har denne tanken om at språket skal vere systematisk og samanhengande ikkje vore så dominerande. Denne målforma har no ein gong eit dobbelt språkhistorisk opphav, som eit dansk skriftspråk tilpassa eit norsk talemålssubstrat – og det har gjort at toleransen mot det som ein etter eit strengt strukturelt prinsipp kunne kalle inkonsekvensar, har vore større.

Gjennom denne studien har vi fått ei konkretisering av problemene knytta til å bruke faktisk språkbruk eller folkets virkelige talespråk som del av normeringsgrunnlaget. Det er rimelig å spørre om hva "folkets virkelige talespråk" egentlig er, og om noen dialekter har vært viktigere og mer prestisjetunge representanter for det virkelige talespråket enn andre. Videre kan en spørre om hvorfor det ikke blei tatt mer hensyn til den omfattende dokumentasjonen av den store variasjonen i muntlig språkbruk som Beito la fram i 1954, i arbeidet med læreboknormalen av 1959. (Se punkt 2.1.3.)

*4.2 To grunnleggende spørsmål*

Det er rimelig å anta at de funnene jeg har presentert om et lite utvalg substantiv, har en viss overføringsverdi til andre (grupper av) substantiv. På denne bakgrunnen ønsker jeg å reise to grunnleggende spørsmål som begge gjelder normeringsinstansenes innstilling til genusnormering.

4.2.1 Hvor viktig har normering av genus vært for normeringsinstansene?

Genusnormering spilte åpenbart en stor og viktig rolle for utviklinga av bokmålet ved at det kom inn så mange femininer i 1917, 1938 og 1959. Prinsippet med obligatoriske a-ord ved de to sistnevnte reformene betydde spesielt mye og viste praktisk tilnærmingspolitikk. 1981-vedtaket betydde naturligvis også mye, fordi det åpna for de tradisjonelle skriftformene igjen i form av økt valgfrihet.

Ellers kan det se ut til at genusnormering ikke har stått så sentralt for normeringsinstansene som en kanskje skulle vente. Det har vært uttrykt ulike syn på prinsippet med genusfastsetting kontra valgfrihet. Med god bakgrunn for å meine noe om det spørsmålet uttaler Olav T. Beito seg positivt om valgfrihet når det gjelder genus (sitert fra Skadberg 1987: 191–192).

> [—] avvikande kjønn er eit av dei målføremerka som sist vert avlagt. Røynsler frå norskopplæringa i skulane stadfester òg dette. Når eleven kjenner eit namn-

> ord og ikkje slær etter det i ordlista, då vil han naturleg nytta det kjønnet som ordet har i hans målføre, og der det no vik av frå normalen, er det ofte vanskeleg å forklåra avviket. Ein lærar får difor mange spørsmål som han ikkje kan gje skikkeleg svar på. […] Såvorne tilfelle med avvikande kjønn er òg vanskelege å læra når dei ikkje går inn under ålmenne reglar.
> …
> Valfrie former med ulikt kjønn ville ikkje på nokon måte skipla einskapen i skriftmålet; dei ville verka på same måten som einstydande ord med ulikt kjønn. At mange einskilde ord har skift kjønn frå gamalnorsk til nynorsk og at her er mykje skifting frå stad til stad, har ikkje i målføra skipla sjølve inndelinga etter tre kjønn. Likeså lite skulle det verka oppløysande på systemet i normalmålet om ein der tok meir omsyn til skiftande kjønn. (Beito 1979: 203)

Tove Bull (1991) uttaler at Norsk språkråd nå gjør en del av det normeringsarbeidet som ordlisteforfatterne tok seg av før, og nevner som eksempel arbeidet med "å justere genus på substantiv". Hun fortsetter slik:

> Den tilfeldige praksisen vi har med omsyn til genusmarkering i ordlister, er etter mi meining uheldig – og unødvendig. Så langt eg kan sjå, er det meir eller mindre tilfeldig kva for substantiv som blir førte opp med valfritt genus (val mellom to eller alle tre genera) og kva for substantiv som får fastsett eitt og bare eitt genus. Somtid tar ein omsyn til genusvekslinga i dialektane, somtid ikkje; somtid tar ein omsyn til den andre målforma, somtid ikkje. Dette er eit område der ein etter mitt skjønn nokså enkelt kunne gjøre ei generalopprydding ein gong for alle (s. 80).

Bulls prinsipielle syn er at det bør føres opp bare ett genus på enkeltsubstantiv i ordlister og ordbøker, "men det bør vere fritt fram for elevar – og andre – å følgje talemålet sitt i det dei skriv, i nynorsk sjølsagt om dei har eit talemål med tre genera" (s. 80–81). Hun meiner at dette ville forenkle rettskrivinga og samtidig gjøre den mer konsistent, uten at det ville føre til altfor store problemer i norskopplæringa.

Helge Sandøy (1993) uttaler at genusfastsettinga er et interessant spørsmål i skriftnormeringa. "At ord har annen genus i skriftmålet enn i talemålet, opplever mange som eit problem, og dei ønskjer seg større valfridom. På andre sida har vi dei som synes det er eit plagsamt problem med all valfridommen i skrift; vi har meir enn nok av han allereie" (s. 20). Under overskriften "prinsipp- eller slumpnormering?" drøfter han synspunktene Bull formulerte vel et år tidligere, og sier innledningsvis: "Ein kan ikkje sjå bort frå at normeringa er prega av slump, dvs. av kva dialektar som er representert i fagnemnd og nynorskseksjon akkurat når ei sak er oppe, og av at det ikkje fins noen overordna omsyn som går igjen ved behandlinga av dei ymse enkelttilfella" (s. 20). Han oppsummerer med å si at dette burde være et område der en kunne praktisere stor toleranse for dialektvariasjonen. Sandøys syn på saken implise-

rer styrt frihet istedenfor full frihet. Han foreslår at genus som har minst 50 % utbredelse innenfor minst tre fylker, skal bli godkjent i nynorsk skriftmål. Han tror ikke dette forslaget ville bety store endringer for nynorsk skriftmål, og avslutter slik:

> Språkrådet bør dermed kunne koste på seg å prøve ut eit meir konsekvent språkdemokrati på dette området. I nynorskseksjonen er det alt ein tradisjon for at utbreiing av eit språkdrag skal telje som eit tungtvegande argument. Ideelt burde det same kunne gjennomføras i bokmålet òg, men der er nok vegen lenger å gå (s. 21).

I 1996 gjennomførte Sandøy en undersøkelse av genus ved en del substantiv på -ning, basert på 130 svar på ei spørreliste som Norsk målførearkiv hadde sendt ut til sine faste informanter. I oppsummeringa skriver Sandøy (1997: 165) blant annet:

> Dette oversynet viser at maskulint genus – som nynorsk altså har i desse orda – står sterkt i dialektane. […] Det finst tre kjerneområde for feminint genus i *ning*-orda, det eine dekkjer Nord-Noreg, Trøndelag og Nord-Vestlandet, dei to hine er mindre og utgjer Vest-Agder og Østfold.

Det er interessant at de kjerneområdene Sandøy her påviser for femininum i dialektene ved *ning*-orda, inngår i de områdene hvor femininum er mye brukt som genus ved orda denne studien omhandler. Ved de siste rettskrivingsendringene kom for øvrig femininum inn ved sida av maskulinum ved mange ord på *-ning* i bokmål.

Høsten 1999 gjennomførte Norsk språkråd en språkgeografisk undersøkelse i forbindelse med arbeidet med nynorskrettskrivinga. I *Årsmelding 1999* omtales dette arbeidet slik: "Det ble utarbeidet en spørreliste for å få kartlagt utbredelsen av en del ord- og bøyningsformer i dialektene. […] Det kom inn over 200 utfylte spørrelister. […] Noe av materialet ble lagt fram på fagnemndmøtet 19.10.99" (s. 21). Jeg har vært så heldig å få tilgang til dette upubliserte materialet, men det viser seg at det ikke omfatter noen kartlegging av genus.

Både Bull og Sandøy beskriver genusnormeringa som tilfeldig og slumpprega. Hvis det er slik, vil jeg tro at det betyr at normering av genus ikke har vært ansett som et viktig felt å praktisere hensynet til faktisk språkbruk på. Dette er etter mitt syn uheldig. Språkrådet bør drøfte dette spørsmålet prinsipielt og så foreta ei opprydding. På dette området bør det være naturlig å normere i takt med faktisk språkbruk, både i nynorsk og bokmål.

#### 4.2.2 Hvilket syn har normeringsinstansene (hatt) på språkbrukernes genusvalg i skrift?

Hvis genusnormeringa har vært tilfeldig og prega av slump mer enn prinsipper, har det kanskje heller ikke vært ansett som noe problem om språkbrukerne velger feil genus i skrift. Hvis det er slik, havner denne delen av normeringsarbeidet i et uhel-

dig lys. Hvorfor skal det brukes mye tid og krefter på normering av genus hvis det ikke er meininga at det skal få følger for skriftlig språkbruk? Heile normeringsarbeidet kan komme i miskreditt, og normeringsinstansenes posisjon kan falle. Tove Bull (1991) er inne på noe slikt når hun sier:

> Vil ein gjøre seg lystig over Språkrådet, kan ein avvise heile spørsmålet om prinsipp og ideologi med å seie at "sådana djur" som prinsipp og ideologi "fins inte" i Norsk språkråd. Der fins bare tilfeldig og vilkårlig handsopprekking for eller mot *mave*, for eller mot *farve*, for eller mot *flyndra* eller *flyndren* osv. Propagandaen mot Språknemnda hadde som resultat at det i store folkegrupper blei vanskelig å legitimere behovet for ei særskild språkplanlegging og ei særskild rettskrivingsregulering på norsk (s. 83).

Nemnda som forberedte 1938-rettskrivinga, uttalte seg for øvrig slik om dialektenes plass innen skriftspråket:

> Læraren skal aldri gje "feil" for slike avvik som har grunn i talemålet til elevane, på same måten som for andre brot på skrivereglane. Det er sjølvsagt at elevane alltid skal få rettleiing om kva som i kvart tilfelle er offisiell rettskriving, men dei skal ikkje samstundes få den kjensla at det naturlege talemålet deira er noko mindreverdig som det er synd å bruka… Det må aldri vera straff for å skriva munnrett (Almenningen 1992: 130).

Dette er et interessant utsagn, spesielt fordi 1938-rettskrivinga innebar så mange obligatoriske (tilnærmings)former med fastsatt genus. Vi kan meine at dette utsagnet slår beina under arbeidet med å få for eksempel a-orda på plass i bokmål. Utsagnet er også interessant fordi den formulerte intensjonen er svært problematisk å etterleve. En forutsetter at læreren kjenner elevenes talemål så godt at han veit om et avvik i skrift sammenfaller med elevenes talemål eller ei. I 1938 var nok situasjonen saklig sett noe enklere her, men heller ikke da kan den ha vært så enkel at læreren alltid kunne vite nok.

## 5 Sluttord – språkbrukerne i klasserommet

Elevene i 2A har utedag hver onsdag. På den siste utedagen i mai har de fått i oppgave å være botanikere. De skal notere ned i boka det de ser av blomster, trær og andre vekster. Noen skriver, andre tegner. Læreren har tatt med floraen, og elevene kan slå opp der når de trenger det for å identifisere sine funn. Etter hvert har de fått mange observasjoner ned på papiret i en eller annen form. Torsdag morgen snakker elevene om utedagen, og etterpå skal opplevelsene samles i en fellestekst. Det skjer ved tekstskaping, der læreren fungerer som sekretær. Elevene kommer til orde én etter én, og de formulerer sine bidrag slik det er naturlig for dem. Læreren skriver

på storblokka eller på tavla de elevutsagnene som de er enige om at skal være med i teksten. Læreren skriver det elevene sier. Enkelte forsøk med lydrett nedskriving har vært gjennomført i norsk skole, men de fleste lærere velger å skrive ortografisk korrekt i denne situasjonen.

Hvis jeg var lærer for den omtalte elevgruppa, ville jeg ha skrevet både *alma, aska, bøka* og *lerka* om elevene hadde diktert disse ordformene. Det ville jeg ha gjort i god tro, om det hadde skjedd i fjor vår. Slik tror jeg situasjonen er for mange lærere i norsk skole. Vi stoler på at vi stort sett kan ta utgangspunkt i genus i eget talemål når vi skriver. Hadde jeg havna i en slik tekstskapingssituasjon nå, etter å ha undersøkt normering av genus i norsk, hadde jeg valgt akkurat samme skrivemåte – mot bedre vitende.

## Informantliste

I oversikt 5a og 5b framstår informantene med fylkesnavn (og nummer). Nedenfor opplyses det i tillegg om navn på heimsted eller heimekommune til hver enkelt.

Aust-Agder (1: Bykle, 2 og 3: Birkenes, 4: Arendal, 5: Risør, 6: Holt)
Buskerud (Sundre)
Finnmark (Mehamn)
Hedmark (Åmot)
Hordaland (Jondal)
Møre og Romsdal (1: Fræna, 2: Volda)
Nordland (Beiarn og Bodø)
Nord-Trøndelag (Verdal)
Oppland (1: Sør-Aurdal, 2: Gjøvik, 3: Vågå)
Rogaland (Egersund)
Sogn og Fjordane (1: Måløy, 2: Stryn, 3: Førde, 4: Vik i Sogn, 5: Jostedal)
Sør-Trøndelag (1 og 2: Trondheim, 3: Orkanger)
Telemark (1: Bø, 2: Vinje)
Troms (Lavangen)
Vest-Agder (1: Lyngdal, 2: Lista, 3: Mandal, 4: Søgne)
Vestfold (Nøtterøy)
Østfold (Askim)

## Litteraturliste

Almenningen, Olaf m.fl. (red.). 1992. *Språk og samfunn gjennom tusen år.* 5. utgåve. Oslo: Universitetsforlaget.

Beito, Olav T. 1954. *Genusskifte i nynorsk.* Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. klasse 1954: 1. Oslo: Dybwad.

Beito, Olav T. 1970. *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære.* Oslo: Det Norske Samlaget.

Berulfsen, Bjarne og Einar Lundeby. 1959. *Bokmål.* Fullstendig liste, alle former oppført. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Berulfsen, Bjarne og Einar Lundeby. 1982. *Bokmål.* Femte utgave, revidert etter reglene fra 1981–82 og supplert med nye ord. Oslo: H. Aschehoug & Co.

*Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok.* 2005. 2. reviderte opplag av 3. utgave, med rettskrivningsendringer 2005. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Bull, Tove. 1991. "Prinsipp og ideologiar bak norsk rettskrivingsnormering." I: *Språkideologi og språkplanlegging i Noreg*, red. Sandøy, Helge o.fl., 66–85. Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

Falk, Hjalmar og Alf Torp. [1903–06] 1992. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog.* Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat.

Heggstad, Leiv. 1950. *Fornorskingsordbok bokmål – nynorsk.* Oslo: Olaf Norlis forlag.

Heggstad, Leiv. 1914. *Norsk grammatikk for skule-ungdom.* Kristiania: Olaf Norlis forlag.

Heggstad, Leiv, Finn Hødnebø og Erik Simensen. 1975. *Norrøn ordbok.* Oslo: Det Norske Samlaget.

Jahr, Ernst Håkon. 2005. "Halvdan Koht og språkstriden." *Språklig samling* 2/2005:14–19.

Kirke- og undervisningsdepartementet. 1938. *Ny rettskriving 1938. Bokmål, regler og ordliste. Nynorsk, regler og ordliste.* Oslo: Olaf Norlis forlag.

Knudsen, K. 1880. *Lærebog i dansk-norsk sproglære.* Kristiania: Alb. Cammermeyer.

Krogsrud, Torgeir og Didrik Arup Seip. 1924. *Norsk riksmåls-ordbok for rettskrivning og ordbøining.* Kristiania: Steenske forlag.

Krogsrud, Torgeir og Didrik Arup Seip. 1957. *Rettskrivningsregler. Rettskrivningslære og ordliste. Bokmål.* Etter rettskrivningen av 1938. 14. utgave. Oslo: J. W. Cappelens forlag.

*Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet.* Band 1. 1966. Oslo: Det Norske Samlaget.

*Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet.* Band 2. 1978. Oslo: Det Norske Samlaget.

*Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet.* Band 3. 1994. Oslo: Det Norske Samlaget.

*Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet.* Band 4. 2002. Oslo: Det Norske Samlaget.

*Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet.* Band 5. 2005. Oslo: Det Norske Samlaget.

*Norsk Ordbok 2014*. http://no2014.uio.no/tekster/sok/index.php (lasta ned 10.01.06).

Norsk språkråd. 1999. "Ymse ord- og bøyingsformer i norsk talemål" og "Undersøking av ymse ord- og bøyingsformer i norsk talemål". Upublisert spørreliste og sakspapir.

Norsk språkråd. 1995–2003. *Årsmelding.* For hvert av åra 1995–2003. Oslo: Norsk språkråd.

*Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok.* 2001. 3. utgåva. Oslo: Samlaget.

Ross, Hans. [1895] 1971. *Norsk Ordbog. Tillæg til 'Norsk Ordbog' af Ivar Aasen.* Uendret opptrykk. Oslo: Universitetsforlaget.

Sandøy, Helge. 1997. "Genuset åt substantiv på -ning i nynorsk." I: *Språket er målet*, red. Bondevik, Jarle o.fl., 160–177. Bergen: Alma Mater forlag.

Sandøy, Helge. 1993. "Kjønnet på ord – eit problem." *Språklig samling* 1/1993:21–22.

Schjøtt, S. 1909. *Dansk-norsk ordbog.* Kristiania: H. Aschehoug & Co.

Schjøtt, S. 1914. *Norsk ordbok med ordtyding paa norsk-dansk.* Oslo: Det Norske Samlaget.

Skadberg, Kåre. 1987. "Prinsipp som er lagde til grunn for normeringa av nynorsk det siste tiåret." I: *Mål og medvit. Heidersskrift til Kjell Venås på 60-årsdagen 30. november 1987, frå vener og læresveinar*, red. Bull, Tove o.fl., 181–209. Oslo: Novus forlag.

Skard, Matias. 1912. *Nynorsk ordbok for rettskriving og literaturlesnad.* Kristiania: H. Aschehoug & Co.

Skard, Matias. 1920. *Nynorsk ordbok for rettskriving og litteraturlesnad.* Andre (auka) utgåva. Rettskrivingi etter den kgl. resolusjon frå 21/12 1917. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
Skard, Matias. 1945. *Nynorsk ordbok for rettskriving og litteraturlesnad.* Fjerde utgåva ved Vemund Skard i samarbeid med Eiliv Skard. Oslo: H. Aschehoug & Co.
Skard, Matias. 1965. *Nynorsk ordbok for rettskriving og litteraturlesnad.* Sjette utgåva ved Vemund Skard. Oslo: H. Aschehoug & Co.
Vikør, Lars S. 1992. "Prinsipielle aspekt ved norsk språknormering." *Maal og Minne* 1992:173–184.
Aars, J. og S.W. Hofgaard. 1907. *Norske retskrivnings-regler med alfabetiske ordlister.* Kristiania: W.O. Fabritius & Sønner A/S.
Aasen, Ivar. [1848] 1996. *Det norske Folkesprogs Grammatik.* Ved Terje Aarset. Volda: Høgskulen i Volda.
Aasen, Ivar. [1864] 1965. *Norsk Grammatik.* Etter fyrsteutgåva frå 1864. Oslo: Universitetsforlaget.
Aasen, Ivar. [1873] 1918. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring.* Fjerde uforandrede Udgave. Kristiania: Alb. Cammermeyers forlag.
Aasen, Ivar. [1850] 2000. *Ordbog over det norske Folkesprog.* Ny utgåve ved Kruken, Kristoffer og Terje Aarset. Oslo: Det Norske Samlaget.

Magnhild Vollan
Høgskolen i Agder
Institutt for nordisk og mediefag
Serviceboks 422
4604 KRISTIANSAND
magnhild.vollan@hia.no

Deler av denne studien blei presentert i et seksjonsforedrag på
MONS 11 i Bergen, 24.–26. november 2005.